

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

**“MÜASİR DÖVRDƏ GÖMRÜK ƏMƏLİYYATLARININ NORMATİV-
HÜQUQİ BAZASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Tanrıverdili Şaban Oqtay

BAKİ - 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021_ -ci il**

**“MÜASİR DÖVRDƏ GÖMRÜK ƏMƏLİYYATLARININ NORMATİV-
HÜQUQİ BAZASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi

Qrup: 34

Magistrant

Tanrıverdili Şaban Oqtay oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

h.ü.f.d., dos. Zeynalov Mikayıl Gəray oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, Şaban Tanrıverdili Oqtay oğlu and içirəm ki, “Müasir dövrdə gömrük əməliyyatlarının normativ-hüquqi bazası və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

MÜASİR DÖVRDƏ GÖMRÜK ƏMƏLİYYATLARININ NORMATİV-HÜQUQİ BAZASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Gömrük münasibətləri dövlət sisteminin əsaslarından, qanunlar sistemindən, ölkənin iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf səviyyəsindən asılıdır, lakin əsas təyinedici amil beynəlxalq hüquqdur, daha dar mənada isə beynəlxalq ticarət hüququ, çünki milli gömrük qanunvericiliyini normalara riayət etməyə məcbur edən beynəlxalq hüquq normalarıdır.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin vəzifəsi müasir dövrdə gömrük əməliyyatlarının normativ-hüquqi bazasının öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işini hazırlayarkən riyazi-statistik, analiz-sintez və induksiya-deduksiya metodlarından əlavə faktori, analitik və sistematik-müqayisəli mexanizmlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin tərtib edilməsində yerli tədqiqatçılarla yanaşı xarici tədqiqatçıların müvafiq elmi əsərlərindən, məqalələrdən, məruzələrdən, Azərbaycan dövlət Gömrük Komitəsinin, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin statistik nəticələrindən və internet resurslarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hazırda Covid-19 pandemiyası ilə əlaqəli bütün məlumatlar araşdırılıb və İnternet üzərindən yazılmışdır. Məlumat çatışmazlığı tədqiqat işinin əsas məhdudiyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işində ölkənin gömrük siyasətinin formalaşmasında və tənzimlənməsində normativ-hüquqi bazanın səmərəliliyini artırmaq və təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması mərhələlərinin nəzəriyyələri və konsepsiyaları yerli istehsalın stimullaşdırılması baxımından qiymətləndirilir. Gömrük sisteminin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsinin ölkədə milli istehsalın stimullaşdırılmasına təsirinin xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir. Gömrük siyasətinin formalaşmasına təsir edən amillərin ölkənin rəqabətli iqtisadiyyatının formalaşmasına təsiri aşkar edilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələri tədqiqat işində, təqdim olunan təklif və tövsiyələrin gömrük fəaliyyətinin tənzimləmə bazasının təkmilləşdirilməsi sahələrində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: Gömrük siyasəti, gömrük əməliyyatları, gömrük sistemi, normativ hüquqi baza, gömrük siyasətinin formalaşması

NORMATIVE-LEGAL BASE OF CUSTOMS OPERATIONS IN MODERN PERIOD AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT

SUMMARY

The actuality of the subject: Customs relations depend on the foundations of the state system, the legal system, the level of economic, political and cultural development of the country, but the main determining factor is international law, and in a narrower sense international trade law, because national customs law

Purpose and tasks of the research: The task of the dissertation is to study and improve the regulatory framework of customs operations in modern times.

Used research methods: Factor, analysis and systematic-comparative mechanisms, as well as mathematical-statistical, analysis-synthesis, as well as induction-deduction methods were used in the preparation of the work.

The information base of the research: Relevant scientific works, articles, reports, statistical results of Azerbaijan State Customs Committee, Azerbaijan State Statistics Committee and internet resources were used in compiling the dissertation work along with local researchers.

Restrictions of research: At present, all information related to the Covid-19 pandemic has been researched and written on the Internet. Lack of sufficient information is a limitation of research.

The novelty and practical results of investigation: The following scientific results were obtained in the dissertation to increase and improve the effectiveness of the regulatory framework in the formation and regulation of the country's customs policy.

Scientific-practical significance of results: The results of the research can be used in research, suggestions and recommendations can be used in areas where the regulatory framework of customs activities has not been improved.

Keywords: Customs policy, customs operations, customs system, normative legal framework, formation of customs policy.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AFR	Almaniya Federativ Respublikası
Aİ	Avropa İttifaqı
AR	Azərbaycan Respublikası
BB	Böyük Britaniya
COVID-19	Koronavirus
DGK	Dövlət Gömrük Komitəsi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
XİF	Xarici İqtisadi Fəaliyyət
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MN	Müdafiə Nazirliyi
RTQ	Rəqəmsal Ticarət Qovşağı
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
UNDP	Birləşmiş Millətlər İnkişaf Proqramı
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Gömrük siyasətinin mahiyyəti və gömrük hüququnun formalaşması	12
1.2. Gömrük hüququnun metodu və əsas prinsipləri	20
1.3. Gömrük siyasətinin formalaşmasının sosial-iqtisadi mahiyyəti	26
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	31
2.1. Azərbaycanda gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri formalaşmasının mərhələləri.....	31
2.2. Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun təhlili.....	38
2.3. Müasir şəraitdə Azərbaycanda gömrük qanunvericiliyinin inkişafı və tənzimlənməsinin hüquqi əsasları	50
III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN HÜQUQİ BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	60
3.1. Keçid dövrü amillərinin Azərbaycanın gömrük siyasətinin formalaşmasına təsiri	60
3.2. Müasir şəraitdə gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi	68
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	76
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	78
Cədvəllərin siyahısı	82
Sxemlərin siyahısı	82
Qrafiklərin siyahısı	82

GİRİŞ

Mövzunun aktualığı: Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra qonşu ölkələrlə və dünya ilə iqtisadi və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafını sürətləndirdi. Ən əsası odur ki, ölkəmiz müstəqilliyini qazandıqdan sonra dünyada müstəqil bir hüquqi və iqtisadi qurum kimi tanınmağa başladı. Ancaq keçmişdə mövcud olan bəzi əlaqələrin itirilməsi səbəbindən əvvəlki illərdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi ticarət sahəsində də böhranlı proseslər yaşanmağa başladı. Planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid də ölkə iqtisadiyyatı üçün müəyyən çətinliklər yaratmağa başladı. Əsas çətinliklərdən biri yalnız digər ölkələrlə hansı mal və ya xidmətlər ilə ticarət etmək deyil, həm də nə istehsal etmək idi. Yalnız Azərbaycan deyil, bütün keçmiş Sovet respublikaları da bu istiqamətdə mübarizə aparmalı idilər. Çünki ölkə iqtisadiyyatının bir iqtisadi sistemdən digərinə keçməsi asan bir proses deyil. Bu keçidi etmək üçün iqtisadiyyatda bir sıra islahatlar aparmaq və quruluşunu bərpa etmək lazım idi. Digər tərəfdən, yeni iqtisadi sistem köhnə sistemdən qalan iqtisadi agentləri və qanunları qəbul edə bilmədi. Nəticədə ölkədə istehsal səviyyəsi azaldı, əvvəlki iqtisadi sistemdən qalan bir çox fabrik və fabrik bağlandı və böyük bir işsiz ordusu yaranmağa başladı. Bütün bu vəziyyətlər nəticədə nəinki ticarəti, həm də makroiqtisadi sabitliyi mənfi təsir etdi.

Hal-hazırda iqtisadiyyatımız üçün ən vacib məsələlər milli istehsalın dirçəldilməsi, müasir rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalının artırılması, yerli məhsulların dünya bazarına çıxışı, habelə istehsalın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması və istehsal yerli istehsalçıların inkişafı. məhsulları xarici rəqabətdən qorumaq. Bu istiqamətdə dövlətin təsirli xarici ticarət siyasəti mühüm rol oynayır. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi iqtisadi fəaliyyətin ayrılmaz hissəsidir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin ayrılmaz hissəsi olan gömrük siyasətinin mahiyyəti dövlətin və işgüzar strukturların bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək və dünya bazarında istənilən mənada, hətta ən əlverişsiz şəraitdə milli maraqların qorunmasına hazırlıq səviyyəsi kimi xarakterizə edilə bilər. Ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin, o cümlədən gömrük siyasətinin tənzimlənməsi cəmiyyətdə ictimai-siyasi sabitliyin formalaşması və qorunması, ölkə

iqtiadiyyatının inkişafı, milli maraqların qorunması mexanizmlərinin yaradılmasıdır.

Gömrük siyasətinin vahidliyi gömrük ərazilərinin və sərhədlərinin ümumi prinsiplər, iqtisadi və hüquqi vahidlik əsasında qurulmasını nəzərdə tutur. Gömrük əməliyyatlarının həyata keçirilməsində gömrük hüququnun əhəmiyyəti böyükdür. Gömrük hüququ əvvəlcə xarici ticarət əlaqələri ilə əlaqələndirilir, çünki hər bir dövlət ərazi dövlət sərhədləri üzərindən malların və nəqliyyat vasitələrinin hərəkətini tənzimləmək üçün iqtisadi tədbirlər görməyə çalışır. Gömrük münasibətləri dövlət sisteminin əsaslarından, qanunlar sistemindən, ölkənin iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf səviyyəsindən asılıdır, lakin əsas təyinedici amil beynəlxalq hüquqdur, daha dar mənada isə beynəlxalq ticarət hüququ, çünki milli gömrük qanunvericiliyini normalara riayət etməyə məcbur edən beynəlxalq hüquq normalarıdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Mövzunun aktuallığı həmişə ən vacib məsələlərdən biri olmuşdur. Eyni zamanda tədqiqat vacibdir, çünki bu mövzuda işlərin həcmi ölkəmizdə inkişaf üçün böyük perspektivlər açacaqdır.

Gömrük əməliyyatlarının hüquqi tənzimlənməsi istiqamətində və digər məsələlər üzrə tədqiqatın metodoloji məsələlərinin öyrənilməsində yerli tədqiqatçılardan olan Mehrəliyev İ.İ., Abduləzimov Ə.B., Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A, Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Əliyeva Ə.Ə., İsayev S.Z., Tanrıverdiyev S.M., Quliyev R. Və başqalarının elmi əsərləri mühüm yer tutur.

Tədqiqatın metodoloji məsələlərinin öyrənilməsində xarici tədqiqatçılardan Малиновская В.М., Кисловский Ю.Г., Смирнов Д.А., Чермянинов Д.В., Марченко М.Н., Сидоров, В.Н., Бакаева О.Ю., Матвиенко Г.В. və başqalarının elmi əsərləri mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin vəzifəsi müasir dövrdə gömrük əməliyyatlarının normativ-hüquqi bazasının öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Tədqiqat işində hədəflənən məqsədə çatmaq üzrə aşağıda sadalanan məsələlərin həll olunması qarşıya qoyulmuşdur:

- Gömrük hüququnun metod və prinsiplərinin metodoloji cəhətdən müəyyənləşdirilməsi;
- Gömrük siyasətinin formalaşmasının sosial-iqtisadi aspektləri;
- Azərbaycanda gömrük siyasətinin formalaşması mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Ölkəmizdə gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun təhlil edilməsi;
- Müasir dövrdə Azərbaycanda gömrük qanunvericiliyinin inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- Müasir dövrdə gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektı gömrük hüququdur. Tədqiqatın predmeti isə gömrük siyasətinin inkişafı və gömrük hüququ üzrə ölkəmizdə inkişaf prioritetləridir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işini hazırlayarkən riyazi-statistik, analiz-sintez və induksiya-deduksiya metodlarından əlavə faktori, analitik və sistematik-müqayisəli mexanizmlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin tərtib edilməsində yerli tədqiqatçılarla yanaşı xarici tədqiqatçıların müvafiq elmi əsərlərindən, məqalələrdən, məruzələrdən, Azərbaycan dövlət Gömrük Komitəsinin, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin statistik nəticələrindən və internet resurslarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hazırda Covid-19 pandemiyası ilə əlaqəli bütün məlumatlar araşdırılıb və İnternet üzərindən yazılmışdır. Məlumat çatışmazlığı tədqiqat işinin əsas məhdudiyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işində ölkənin gömrük siyasətinin formalaşmasında və tənzimlənməsində normativ-hüquqi bazanın səmərəliliyini artırmaq və təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir:

- Gömrük siyasətinin formalaşdırılması mərhələlərinin nəzəriyyələri və konsepsiyaları yerli istehsalın stimullaşdırılması baxımından qiymətləndirilir;

- Gömrük sisteminin normativ-hüquqi bazasının təmilləşdirilməsinin ölkədə milli istehsalın stimullaşdırılmasına təsirinin xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir;

- Gömrük siyasətinin formalaşmasına təsir edən amillərin ölkənin rəqabətli iqtisadiyyatının formalaşmasına təsiri aşkar edilmişdir;

Nəticələrin elmi-praktik əhəmiyyəti: Tədqiqatın nəticələri tədqiqat işində, təqdim olunan təklif və tövsiyələrin gömrük fəaliyyətinin tənzimləmə bazasının təkmilləşdirilməsi sahələrində istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Gömrük siyasətinin mahiyyəti və gömrük hüququnun formalaşması

Təxminən beş min illik bir tarixi olan beynəlxalq ticarət əlaqələri bu günə qədər milli iqtisadiyyatlardakı əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Keçmişdə böyük və köklü sivilizasiyaların iqtisadi və maliyyə gücünün artırılmasında əsas rol oynayan ticarət həm də bugünkü qlobal iqtisadi sistemin təməl daşlarından biridir. Tarix ölkələr arasında ticarət əlaqələrinin azadlıq və proteksionizm arasında alternativ olduğu bir dövrə şahidlik etmişdir. Merkantilist dövrünün proteksionizm siyasəti sənaye inqilabından sonra azadlığa yol verdi və bunun beynəlxalq ticarətə gətirdiyi dinamizm XX əsrin I yarısına qədər mövcudluğunu qoruya bildi (Muhammet Ş. 2019: s.91-114).

GS, xarici investisiyalar, xarici ticarət və valyuta siyasəti kimi növlərlə yanaşı dövlət üzrə xarici iqtisadi siyasətin bir hissəsidir. Xarici iqtisadi siyasət, dövlətin potensialını (hərbi, iqtisadi, siyasi, sosial, ekoloji və s.) və dünya iqtisadiyyatında səmərəli iştirakını gücləndirməkdən ötrü XIƏ-nin formalaşmasında və istifadəsində məqsədyönlü fəaliyyətidir.

Gömrük siyasəti, AR-nın gömrük ərazisindəki gömrük nəzarətinə və dövryyəsinə, daxili işlərin qorunmasına, milli iqtisadiyyatın inkişafına təkan verilməsinə, dövlətdə iqtisadi siyasətdən öncə olan vəzifələrin aparılmasına və işinə təsirli nəzarətdir. Gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətin ayrılmaz hissəsidir.

Gömrük siyasətinin yaradılmasında və aparılmasında iştirak etmək qurumların məcmusu və həyata keçirilmə yolları səlahiyyətli orqanlar tərəfindən gömrük tənzimlənməsi mexanizminin gömrük siyasəti konsepsiyasını təşkil edir. Gömrük siyasətinin inkişafı və onun əsas xüsusiyyətləri, əsasən xarici ticarət üzrə dövlət tənzimlənməsi istiqamətində mühüm prinsiplərlə müəyyənləşdirilir və bu prinsiplər aşağıdakılar kimidir (Mehrəliyev İ.İ., Abduləzimov Ə.B. 2018: s.320).

- ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsi, büdcənin doldurulmasında və daxili bazarın formalaşmasında yaxından iştirak etmək;

- AR-nın xarici siyasətində tərkib hissə kimi vahid xarici ticarətin siyasətini həyata keçirməkdə fəal iştirak etməli;
- vahid valyutalı nəzarət siyasəti;
- XİF-in vahid olaraq dövlət tənzimlənmə sisteminin və bu sistemin aparılmasına nəzarət;
- XİF-in tənzimlənməsində iqtisadi tədbirlərin əsas götürülməsi;
- gömrük ərazisinin dövlət üzrə bütöv olması;
- XİF iştirakçılarının qanuni və hüquqi maraqlarını dövlətin qoruması;
- XİF-ə aid iştirakçıların ayrışdırılışına yol verilməməsi və bərabərliyin olması;
- XİF-in fəaliyyətinə dövlət və onun orqanları üzrə hər hansı müdaxilənin iştirakçılara zərərinə istisna edilməsi;
- gömrük siyasətinin yerinə yetirilməsi ölkənin daxili və xarici siyasətinə cavab verməklə beynəlxalq qanunlara uyğun olmalıdır.

Gömrük siyasəti həm də dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi müəyyənləşdirməyə kömək göstərir. İqtisadi təhlükəsizlik məsələləri AR-nın adekvat səviyyədə sosial, siyasi müdafiəsi və mütərəqqi inkişafını, iqtisadi mənafeələrinin xarici təsirlərdən müstəqil olmasını və mümkünlüyü olan daxili və xarici təhdidləri tarazlaşdırma problemlərini həll etməyə qadir olan iqtisadi vəziyyəti tələb edir.

AR-nın vahid gömrük siyasətinin tələbləri və vəzifələri Prezident, Milli Məclis və hökumət tərəfindən Gömrük Məcəlləsi və gömrük qanunvericiliyinin digər mənbələri əsasında müəyyən edilir. Bunun üçün respublikanın gömrük ərazisindəki ticarətin tənzimlənməsi və gömrük nəzarətindən səmərəli istifadə yolu ilə daxili bazarın qorunması tələb olunur. Daxili bazarın qorunması məqsədi ilə növbədə ticarət-siyasi məsələlərinin həll etməklə, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması vacib sayılır, yalnız bu halda dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərinin həlli öz əksini tapar.

Gömrük siyasəti dövlətin xarici və iqtisadi ticarət siyasətində ayrılmaz hissə hesab olunur və bu səbəbdən hökumətin ümumi iqtisadi strategiyanın məqsədindən və vəzifələrindən asılıdır. Ölkənin iqtisadiyyatının səviyyəsindən və yerli

istehsalçıların beynəlxalq rəqabətlik qabiliyyətinə görə, nisbətən aydın xətlərlə gömrük siyasəti də daxil olmaqla 4 növ xarici iqtisadi siyasət mövcuddur. Bunlar- proteksionizm, yumşaq proteksionizm, sərbəst ticarət və yumşaq sərbəst ticarət (Mehrəliyev İ.İ., Abduləzimov Ə.B. 2018: s.320).

Eyni zamanda, bu tendensiyalar ölkə iqtisadiyyatında xarici iqtisadi müdaxiləyə nə qədər açıqlığının olduğunu göstərir. Proteksionist gömrük siyasətinin yerli istehsalı inkişaf etdirməkdən ötrü daha uyğun şəraiti yaratmağı hədəfləyir. Əsas məqsədləri idxal olunan mallara daha yüksək rüsumların tətbiqi ilə həyata keçirilir. Proteksionist siyasətlərdən fərqli olaraq, sərbəst ticarət siyasətləri minimum gömrük rüsumlarını təmin edir və daha çox xarici malın daxili bazara daxil olmasını təşviq edir.

Malinovska V.M-ya görə gömrük siyasəti, dövlətin müxtəlif gömrük qaydaları və gömrük prosedurlarını (rəsmiyyətlərini) müəyyənləşdirərək xarici ticarət mübadiləsini tənzimləmək üçün məqsədyönlü fəaliyyəti kimi başa düşülür. Gömrük siyasəti ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyi təminləşdirməyə kömək etməlidir. İqtisadi təhlükəsizlik, uyğun daxili və xarici təhdid və təsirlərlə əlaqəli olaraq, ölkənin kifayət qədər sosial, siyasi və müdafiə mövcudluğunu və mütərəqqi inkişafını, siyasi maraqlarının toxunulmazlığını və müstəqilliyini təmin edən bir iqtisadi vəziyyəti kimi başa düşülür. Dövlət üçün iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin ən uyğun vasitə kimi gömrük siyasəti birbaşa dövlətin uyğun iqtisadi strategiyası üzrə vəzifə və məqsədləri ilə müəyyən edilir.

Gömrük siyasətinin vasitələri dövlətin gömrük qaydaları və gömrük prosedurlarını müəyyənləşdirmək üçün həyata keçirdiyi tədbirlərdir. Bu tədbirlərin məcmusu, habelə həyata keçirmə metod və formaları sistemi gömrük siyasətinin mexanizmini təşkil edir. Gömrük siyasətinin iki əsas metodu vardır: tarif (iqtisadi) metodu və qeyri-tarif (iqtisadi olmayan) metod. Gömrük siyasətinin tarif metodu, dövlət üzrə iqtisadi siyasətin aparılmasında gömrük sərhədindən daşınan nəqliyyat vasitələrinə və mallara, habelə tarif güzəştlərinə (gömrük tarif güzəştlərinə) münasibətdə gömrük rüsumlarının müəyyənləşdirilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsinin yolları sistemi kimi başa düşülür (Малиновская В.М. 2018: с.92).

Kislovskiy Y.Q-ya görə gömrük siyasəti, gömrükdən fərqli olaraq, bir törəmə və böyük ölçüdə subyektiv bir fenomendir. Dövlətin funksiyalarından bəhs edir və ticarət əlaqələri ilə əlaqəli daxili və beynəlxalq fəaliyyət üçün gömrük və tarif qaydalarına əsaslanan bir strategiya təşkil edir. Gömrük siyasətinin problemləri XIX-XXI əsrlərdə tarixçi, alim, hüquqşünas, iqtisadçı və maliyyəçilərin əsərlərində işıqlandırılmışdır. Bu əsərlərin məzmununun öyrənilməsi və təhlili gömrük siyasətinin mahiyyətinin təyini ilə bağlı fikir birliyinin olmamasını göstərir, baxmayaraq ki, hər kəs gömrük siyasətinin gömrük təsiri altında formalaşdığı, onun xarici ticarətin tənzimlənməsi problemlərinin həllində yeri və rolu barədə bir şeydə razılaşsa da, yəni subyektiv və obyektiv amillər olduğunu vurğulayır (Кисловский Ю.Г. 2014: с.592).

Bütün deyilənlərdən belə nəticə əldə etmək olar ki, gömrük siyasəti geniş bir sahəni əhatə edir. Bu, yalnız dövlət üzrə xarici iqtisadi əlaqələrinin həyata keçirilməsindəki fəaliyyəti deyil, həm də suverenliyin təzahürünün ayrılmaz bir hissəsidir və qanunverici və icraedivi orqanlar üçün xüsusi qayğı mövzudur. Bu baxımdan, gömrük siyasətini, onun mərkəzləşdirilməsini, xarici iqtisadi problemləri həll etməyə təsir etmək qabiliyyətini və planlaşdırılmış işlərin həyata keçirilməsini xarakterizə edən bir sıra əlamətlər mövcuddur. Ancaq bu, gömrük siyasətinin, onun xarici tərəfinin vəzifələrinin yalnız bir hissəsidir.

Əsas odur ki, XİF-in tənzimlənməsindən ötrü gömrük mexanizminin formalaşmasına gömrük siyasətinin təsiri vardır. Gömrük siyasəti obyektiv gömrük qanunlarına əsaslandıqda və dövlət tərəfindən hazırlanmış gömrük tarifi bu cür obyektiv gömrük siyasətinin konsentrasiya olunmuş ifadəsi olduqda müsbət təsir əldə edilir. Gömrük siyasəti, strategiyası və taktikalar dövlət üçün ticari və iqtisadi siyasətin aparılmasını zəruri edir. Əsrlərin dərinliklərinə tarixi ekskursiya etsək gömrük siyasətinin dövlətlərin yaranması ilə ortaya çıxdığını görürük. Tarixini bilmək gömrük işçilərinə peşəkar düşünməyə, analoqlar və presedentlər tapmağa və yığılmış tarixi təcrübəni nəzərə alaraq düzgün qərarlar verməyə kömək edir. Gömrük siyasəti elmi metodologiya, gömrük qanunları bilikləri və iqtisadi, maliyyə və beynəlxalq ticarət problemlərinin həll edilməsində istifadəsi əsasında formalaşır.

Gömrük işinin obyektiv mənzərəsini əldə etmək üçün ölkənin hər hansı bir vaxt şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətinin vəziyyətini, xarici ticarət dinamikasını, ixrac və idxal əməliyyatları nəticələrini ətraflı təhlil etmək lazımdır. Gömrük xidməti normal xarici ticarət əlaqələrinin qurulmasında mühüm rol oynayır. Dövlətin gömrük ərazisi və gömrük siyasətində birlik, XİF-i tənzimləmədə gömrük tarif metoduna üstünlük verilməsi, XİF-in həyata keçirilməsinə dövlət orqanlarının əsassız müdaxiləsinin qarşısının alınması, bütün iştirakçıların bərabərliyi, hüquq və mənafeələr XİF-in mühüm cəhətləridir (Quliyev R. 2015: s.448).

Ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək, daxili bazarı qorumaq və ölkədə istehsalı dəstəkləmək üçün gömrük siyasətinin aparılması vacibdir. Yalnız Azərbaycan sahibkarlarının beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirakını təşviq edən və xarici sənayeçilər və yerli müəssisələrlə ədalətli rəqabəti təşviq edən zəif proteksionist tədbirləri tarazlaşdırmağa çalışmaq iqtisadiyyatda müsbət dəyişikliklər əldə edilə bilər.

Məqsədli gömrük siyasəti idxalın strukturunu keyfiyyət münasibətləri lehinə dəyişə bilər və təkə idxal məhsullarının deyil, həm də yerli məhsulların qiymətlərinin enməsinə kömək edə bilər. Gömrük orqanlarında ən böyük funksiyalar ixracata nəzarət və malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsidir. Fiskal funksiya gömrük xidmətləri üzrə prioritetlərdən biridir.

Azərbaycanın gömrük siyasəti ölkədəki iqtisadi və siyasi vəziyyətə təsir göstərən bütün amillərə əsaslanır. Bu gün demək olar ki, bütün inzibati ixrac vasitələri silindi. Bununla birlikdə, ixrac kvotalarının və vergilərin qaldırılması, gömrük orqanlarının ixrac əməliyyatlarını görməməzlikdən gəlməsi demək deyil. Ölkədən kapital axınının qarşısını yalnız iqtisadi metodlarla almaq mümkün deyil. İxrac məhsullarının geri qaytarılması problemi mühüm problem kimi hələ də qalır (Şəkəraliyev A.Ş., Şəkəraliyeva Z.A. 2015: s.168).

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının və suverenliyin təmin olunması ölkənin gömrük siyasəti ilə birbaşa bağlıdır. Ölkəmizdə uğurlu gömrük siyasətinin əsasının qoyulması yuxarıda sadlananlardan asılı olmuşdur, gömrük işinin yaxşılaşdırılması,

gömrük orqanlarında texniki və maddi tənzimləmə bazasının möhkəmləndirilməsi və dünya gömrük sistemində inteqrasiya olunması üçün uğurlu addımlar atıldı.

AR-nın Prezidenti İlham Əliyev “Müstəqillik bizim üçün ən böyük sərvətdir, ən böyük dəyərdir. Bu maraqları hər şeydən əvvəl qoruyuruq, istər xarici siyasət, istər daxili siyasət, iqtisadi və ya sosial siyasət olsun, siyasətimizi hər sahədə özümüz müəyyənləşdiririk. Biz bu iqtisadi gücü yaradıırıq” (Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Şəkərəliyeva Z.A. 2018: s.292).

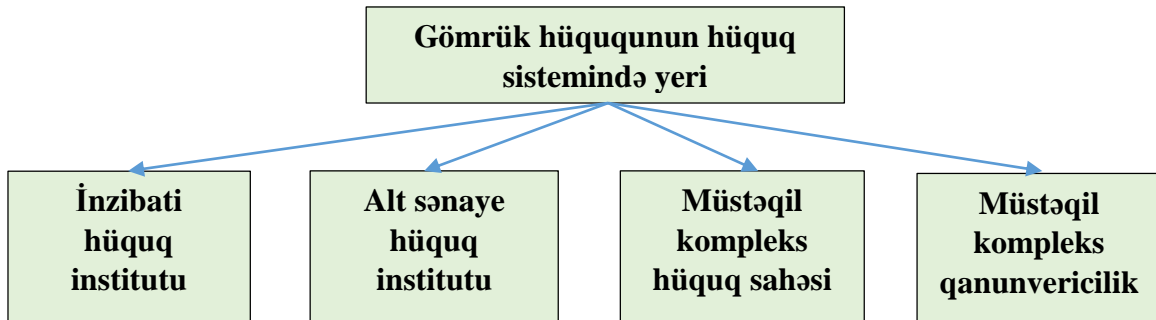
Gömrük hüququ müxtəlif hüquqi tənzimləmə məcmuəsindən ibarətdir. Gömrük hüququnda inzibati hüquq normaları ilə prosessual gömrük hüquq normaları arasında fərq qoymaq lazımdır. Məsələn, qaçaqmalçılıq, gömrük rüsumlarından yayınma və gömrük sahəsində digər cinayətlər cinayət qanunu ilə tənzimlənir və Gömrük Məcəlləsində təsbit olunur. Eyni zamanda, qaçaqmalçılıq və digər cinayətlərdə, gömrük orqanları bir hüquq mühafizə orqanı olaraq cinayətin səbəblərini və cinayətkarların şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək üçün Azərbaycan Respublikasının cinayət prosessual qanunvericiliyi əsasında cinayət işi başlaya bilər.

Gömrük hüququ digər hüquq sahələri ilə müqayisədə yeni bir sahə olduğu üçün onun mövzusu və tənzimləmə metodları ilə bağlı fikir birliyi yoxdur. Beləliklə, hüquqşünasların bir qrupu gömrük hüququnu müstəqil olmayan hüquq sahəsi, digər qrupu isə inzibati hüququn müstəqil bir sahəsi kimi xarakterizə edir. Bütün hüquq sahələri tənzimləmə baxımından müəyyən bir subyektə və bir sıra xüsusi hüquq normalarına malikdir. Gömrük qanunvericiliyi ilə əhatə olunan gömrük işinin strukturuna və xüsusiyyətlərinə diqqət yetirsək, belə bir kompleks sahənin hüquqi tənzimlənməsi üçün ayrıca bir rəhbərliyə ehtiyac olduğunu görürük. Bu baxımdan, gömrük hüququnun mövzusu, gömrük sahəsində ictimai münasibətlərin hüquq normaları ilə tənzimlənməsidir. Adətlər tərkibinə və quruluşuna görə çox mürəkkəbdir. Aşağıdakı sxem 1 gömrük hüququnun hüquq sistemindəki yerini göstərir:

Beləliklə, gömrük sahəsindəki ictimai münasibətlər tənzimləmə xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq fərqli hüquqi sahələri əhatələyən aşağıda 3 qrupa bölünə bilər (İsayev S.Z., Tanrıverdiyev S.M. 2013: s.360).

- konstitusiyaya hüquqları;
- inzibati prosessual və inzibati hüquqlar;
- əmək, mülki, cinayət və digər hüquq sahələri.

Sxem 1: Gömrük hüququnun hüquq sistemində yeri

Mənbə: Семеник Д. 2012: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Birinci yanaşmaya görə, hüquq qolu ya imperativ metod, ya da ictimai münasibətləri tənzimləyən dispoitiv metod ola bilər. Gömrük hüququ məcburi metodla hüquq sahəsinə aiddir. Bununla birlikdə, gömrük hüququnda mülahizə elementləri mövcuddur (məsələn, dispoitivlik əsasında, bəyannaməçi ilə gömrük sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlar arasında münasibətlər qurulur). İkinci yanaşmaya görə, hər bir hüquq sahəsinin tərəflərin hüquqi statusu, hüquq və öhdəliklərin meydana gəlməsinin əsası və pozulmuş hüquqların qorunmasının mahiyyəti kimi parametrləri ilə müəyyənləşdirilən xüsusi bir metodu vardır.

Malların ölkələrin sərhədlərindən keçməsi ilə bağlı məsələlər dairəsi daim genişlənir. Dövlət əsas funksiyalarından birini yerinə yetirmək üçün - vətəndaşlarının təhlükəsizliyini və rifahını təmin etmək üçün idxal və ixrac olunan malların həcmnin, bu malların keyfiyyətinin, beynəlxalq ticarət iştirakçılarının ödəmələrinin vaxtında və tam yığılmasının əqlabatan bir tarazlığını izləmək, müvafiq infrastruktur, ixtisaslı mütəxəssislər və müəyyən edilmiş qaydalara məhəl qoymayanlara qarşı müvafiq icra tədbirləri tətbiq etmək məcburiyyətində qalır.

Siyahıda sadalanan problemlərin bütün kompleksini həll etmək zərurəti, dövlətlə malların sərhədləri boyunca keçirilməsində iştirak edən şəxslər arasında

xüsusi növ inzibati hüquqi münasibətlərin yaranması üçün əsas idi. Hal-hazırda bu hüquqi münasibətlər gömrük adlanır və gömrük qanunları ilə tənzimlənir.

Çermiyaninov D.V-ya görə gömrük hüququnun predmeti, gömrük sərhədindən malların və nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti olan ictimai münasibətlərdir. Bu halda malların hərəkəti dövlətin gömrük ərazisinə mal idxal edilərkən, eləcə də bu gömrük ərazisindən malların ixracı zamanı həyata keçirilə bilər (Чермянинов Д.В. 2016: s.444).

Gömrük hüquq münasibətləri tənzimləyici (subyektlərin qanuni davranışı ilə əlaqəli) və qoruyucu (subyekt tərəfindən gömrük qanunvericiliyi pozuntularına yol vermə prosesində formalaşan) olaraq təsnif edilir. Bunlar həm də sadə (iki tərəf belə bir qanuni münasibətdə iştirak edir) və mürəkkəb (üç və ya daha çox subyekt arasında münasibət yaranır) bölünür. Bundan əlavə, gömrük hüquq münasibətləri birbaşa (əksəriyyəti) və dolayı ola bilər. Onlar birbaşa malların sərhəddən keçirilməsinə əsaslandıqda birbaşa olurlar və dolayı mallar yalnız sərhəddən malların hərəkəti ilə əlaqəli və ya əlaqəli olaraq ortaya çıxır. Məsələn, xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmayan bir daşıyıcı, əvvəllər ölkəyə gətirilən malların daxili gömrük tranziti üçün icazə alır. Nəhayət, gömrük hüquq münasibətləri maddi və prosessual normalar əsasında yaranır. Buna uyğun olaraq, maddi və prosessual olaraq da fərqləndirilirlər.

1.2. Gömrük hüququnun metodu və əsas prinsipləri

Hüquq elmində hüquq sisteminin ayrı-ayrı hüquq qurumlarına bölünməsinin iki meyar əsasında həyata keçirildiyi müəyyən bir nöqtəyi nəzərdən mövcuddur: hüquqi tənzimləmə mövzusu və hüquqi tənzimləmə metodu (metodları) (Марченко М.Н. 2017: с.640).

Eyni zamanda, hüquq nəzəriyyəsində müəyyən bir hüquq sahəsinin hüquqi tənzimləmə predmeti, müvafiq hüquq sahələrinin normaları ilə tənzimlənən keyfiyyətə bircins ictimai münasibətlər məcmusu kimi başa düşülür. Gömrük sahəsində hüquqi tənzimləmə predmeti, gömrük işi zamanı inkişaf edən, başqa sözlə, gömrük fəaliyyəti ilə əlaqəli və bu müddətdə və ya malların gömrük sərhədindən keçirilməsi (gömrük ərazisinə gətirilməsi və ya gömrük ərazisindən çıxarılması) ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir. Hüquqi tənzimləmə metodu, öz növbəsində, hüquq nəzəriyyəsində, ictimai münasibətlərin müəyyən bir sahəsinə qanuna təsir metodları və vasitələrinin məcmusu kimi başa düşülür, yəni dövlətin hüquqi tənzimləmə predmetini təşkil edən (təşkil edən) şəxslərin davranışının hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirən hüquqi vasitədir.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsinin öyrənilməsində məcburi olan qanuni tənzimləmə metodları mövzusu, gömrük daxil olmaqla hüquq sahələri tərəfindən akademik fənlərdə də oxşar mövqe tutmalıdır. Bununla birlikdə, həm sovet, həm də postsovet dövründə ümumi hüquq nəzəriyyəsində, müstəqil bir hüquq sahəsi olaraq Azərbaycan Respublikasının gömrük hüququnda diqqətlə işlənmişdir.

Ümumiyyətlə ən çox ədəbiyyatlarda imperativ (və ya inzibati-hüquqi) və dispozitiv (və ya mülki hüquq) kimi metodlara daha çox yer verilir, hüquqi tənzimləmə kimi gömrük tənzimləmə metodları, həm də onların məzmunu aydın xüsusiyyətə malikdir. Yuxarıda deyilənlər, gömrük hüququnun hazırkı inkişaf mərhələsi də daxil olmaqla adları çəkilən məsələni aktuallaşdırır və buna daha çox diqqət yetirməyə imkan verir (Витюк В.В. 2016: с.50-62).

Hüquq ədəbiyyatında müəlliflər dövlətin gömrük siyasətinin hər bir dövlət üçün xarakterik ola biləcək tarixi inkişaf mərhələlərini keçdiyini düşünürlər: talama-gömrük işi və gömrük hüququ. Ümumiyyətlə, adətlərin yaranması və inkişafı

müəyyən bir dövlətin formalaşma və inkişaf mərhələlərindən asılıdır (Əliyeva Ə.Ə. 2013: s.196).

Hər hansı digər hüquq sahəsi kimi, gömrük hüququ da özünün hüquqi tənzimləmə mövzusunə və metoduna malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün də hüquq elmində gömrük hüququnda nəyin nəzərdə tutulduğu sualına birmənalı cavab verilmir. Xüsusi ədəbiyyatda ən geniş yayılmış gömrük fəaliyyətinin əsasən inzibati hüquq normaları ilə tənzimləndiyi fikri mövcuddur. Bu yanaşma çərçivəsində gömrük hüququnun ya alt sənaye, ya da inzibati hüquq institutu kimi yerləşməsi fikri təklif olunur (Сидоров В.Н. 2014: с.506).

Gömrük münasibətləri təbiət baxımından mürəkkəb olduğundan və gömrük anlayışı ilə əhatə olunan hər bir ictimai münasibət növü onun özünə xas olan hüquqi tənzimləmə metoduna uyğun gəldiyindən, bu münasibətlərin növündən asılı olaraq, imperativ, dispozitiv və ya birləşməyə əsaslanan kompleks gömrük hüquq metodu haqqında da danışmaq olar. Gömrük və hüquq münasibətləri subyektlərinə təsir göstərmək üçün bu hər iki hüquqi metodun gömrük və hüquq normalarının tələblərinə uyğunluğunu təmin etmək baxımından birləşməsidir.

Gömrük sahəsindəki ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodu (gömrük hüququ metodu) nəqliyyata aid vasitələrin və malların gömrük sərhədi vasitəsilə keçirilmə prosedurunun tənzimləndiyi metodlar məcmusudur. Gömrük hüququ metodunun spesifikliyi onun inzibati hüquqdan ayrılması ilə əlaqədardır. Buna görə hər iki sənayedə praktik olaraq oxşar hüquqi tənzimləmə metodlarından istifadə olunur.

A.Z. İqnatyuka görə, gömrük hüququnun əsas metodlarını inzibati-hüquqi və mülki-hüquq kimi qəbul etmək olar. Onun fikrincə, “inzibati-hüquqi tənzimləmə metodu tərəflərin güc münasibətlərinə və tabeçiliyinə, bərabərsizliklərinə və iradənin birtərəfli ifadə edilməsinə əsaslanır. Mülki hüquq metodu silah bərabərliyi prinsipinə əsaslanır və “qadağan olunmayan hər şeyə icazə verilir” prinsipindən gəlir” (ИГНАТЮК А.З. 2012: с.400).

Məsələn, Bakaeva O.Y., və Matviyenko G.V., hesab edir ki, gömrük hüququnun əsas metodu imperativ metod və qənaət metodudur. Gömrük hüququnda

imperativ metoddan əlavə qənaət metodu da istifadə olunur, lakin əhatə dairəsi kifayət qədər məhduddur. Gömrük sahəsində yalnız subyektlərin davranışının mülki qanunla tənzimləndiyi hallarda tətbiq olunur (Бакаева О.Ю., Матвиенко Г.В. 2019: с.272).

Gömrük hüququ metodu aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

1. tərəflərin hüquqi statusu:

- imperativlik, hüquq və vəzifələrinin dəqiqliyi;
- məcburi və qadağan edən normaların yayılması;
- güc-tabeçilik münasibətləri, hakim subordinasiya prinsipi. Yenidən koordinasiya əlaqələri (hər iki tərəfin davranış qanunu ilə ciddi şəkildə bağlıdır) geniş yayılmışdır;
- tərəflərdən biri, bir qayda olaraq, dövlət orqanlarının təmsil etdiyi dövlətdir (aşkarlıq);

2. hüquq münasibətlərinin yaranması üçün əsaslar və hüquq və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsinin xüsusiyyətləri:

- gömrük münasibətləri, bir qayda olaraq, tərəflərdən birinin təşəbbüsü ilə yaranır;
- tərəflərin hüquq və vəzifələri əsasən beynəlxalq müqavilə və qanunvericilik qaydasında müəyyən edilir. Eyni zamanda, gömrük məmurlarına yalnız qanunla və ya beynəlxalq aktla birbaşa nəzərdə tutulanlara, digər şəxslərə isə qanunla qadağan olunmayan şeylərə icazə verilir;

- əsas hüquqi faktlar hüquqi aktlardır;

3. pozulmuş hüquqların qorunmasının mahiyyəti:

- Ümumdünya məhkəmə müdafiəsinə əlavə olaraq, gömrük orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin qərarlarına, hərəkətlərinə, hərəkətsizliyinə qarşı daha yüksək bir orqana və ya daha yüksək vəzifəli şəxsə müraciət etmək vacibdir (Смирнов Д.А. 2017: с.48).

Gömrük hüququ Azərbaycan Respublikasının ərazisində gömrüklərin dövlət tənzimlənməsi vasitəsidir, çünki hüquqi tənzimləmə, prinsipə, dövlət tənzimləməsidir. Gömrük hüququ olmadan, gömrük orqanlarının təmsil etdiyi icra

hakimiyyəti sisteminə əsaslanan normal fəaliyyət göstərən bir gömrük mexanizmi yaratmaq mümkün deyil. Gömrük hüququ AR-da gömrük işini təşkil edən bütün elementlərin üzvi əlaqəsini təmin edir. Gömrük işinin aparılması bu sahələrdə yaranan münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi olmadan mümkün deyil. Gömrük hüququ konsepsiyası həm gömrük qanunvericiliyinin, həm də nəqliyyata aid vasitələrin və malların AR-nın gömrük sərhədi vasitəsilə aparılması qaydalarını tənzimləyən bütün hüquq normalarının öyrənilməsi, araşdırılması, təkmilləşdirilməsi və praktik tətbiqi üçün istifadə olunur.

Gömrük qanunvericiliyi, nəqliyyata aid vasitələrin və malların gömrük sərhədi vasitəsilə keçirilməsi ilə əlaqəli bütün qaydaları birləşdirir. Bu qaydalar həm Əmək Məcəlləsində, həm də malların gömrük sərhədindən keçirilməsinin müəyyən məqamlarını təsir edən digər qanunlarda yer alır. Beləliklə, gömrük hüququ, dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş və ictimai münasibətləri tənzimləmək üçün nəzərdə tutulan müxtəlif sahələrin hüquq normaları sistemini təşkil edən malların və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycanın gömrük sərhədindən keçməsi ilə əlaqəli olan Azərbaycan qanunvericiliyinin kompleks bir qoludur.

Gömrük hüququ, bir müddət - gömrük işi ilə birləşdirilən müxtəlif hüquqi xarakterli (gömrük prosedurları, rejimlər, ödənişlər və nəzarətdən gömrük hüquqpozmalarına və gömrük orqanlarında xidmətin təşkilinə qədər) kifayət qədər geniş hüquqi qurumlar kimi başa düşülür.

Qeyd etmək olar ki, hər bir hüquq sahəsi tənzimləmə prosesində məqsədinə görə müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Bu xüsusiyyət gömrük hüququ üçün də tipikdir. Ümumiyyətlə, gömrük hüququnun prinsipləri aşağıdakı kimidir (İsayev S.Z., Tanrıverdiyev S.M. 2013: s.360).

- Demokratiklik;
- Qanunçuluq;
- Gömrük işinin sahəsində beynəlxalq təcrübə və hüquqi əməkdaşlıqdan yararlanmaq;
- Aydın və əhatəli gömrük tənzimlənməsi.
- Gömrük hüququ üzrə alət və vasitələrin səmərəli təmin olunması;

Bu prinsiplərlə əlaqədar olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar. Buna görə də qanunçuluq prinsipi gömrük sisteminin və gömrük hüququnun işləməsinin əsas prinsipidir. Bu prinsip digər sahələrdə olduğu kimi konstitusiyada da yer alıb. Beləliklə, AR-sı Konstitusiyası üzrə müddəalara uyğun olaraq qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanları qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və səlahiyyətləri daxilində müstəqildirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində gömrük siyasətinin əsas məqsədlərindən biri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından və hüquqi aktlarından irəli gələn tələbləri yerinə yetirməkdir. Gömrük qaydalarını pozduğu üçün gömrük orqanları və vəzifəli şəxsləri tərəfindən təsir vasitələrindən istifadə onların səlahiyyətləri daxilində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə tam uyğun olaraq həyata keçirilir.

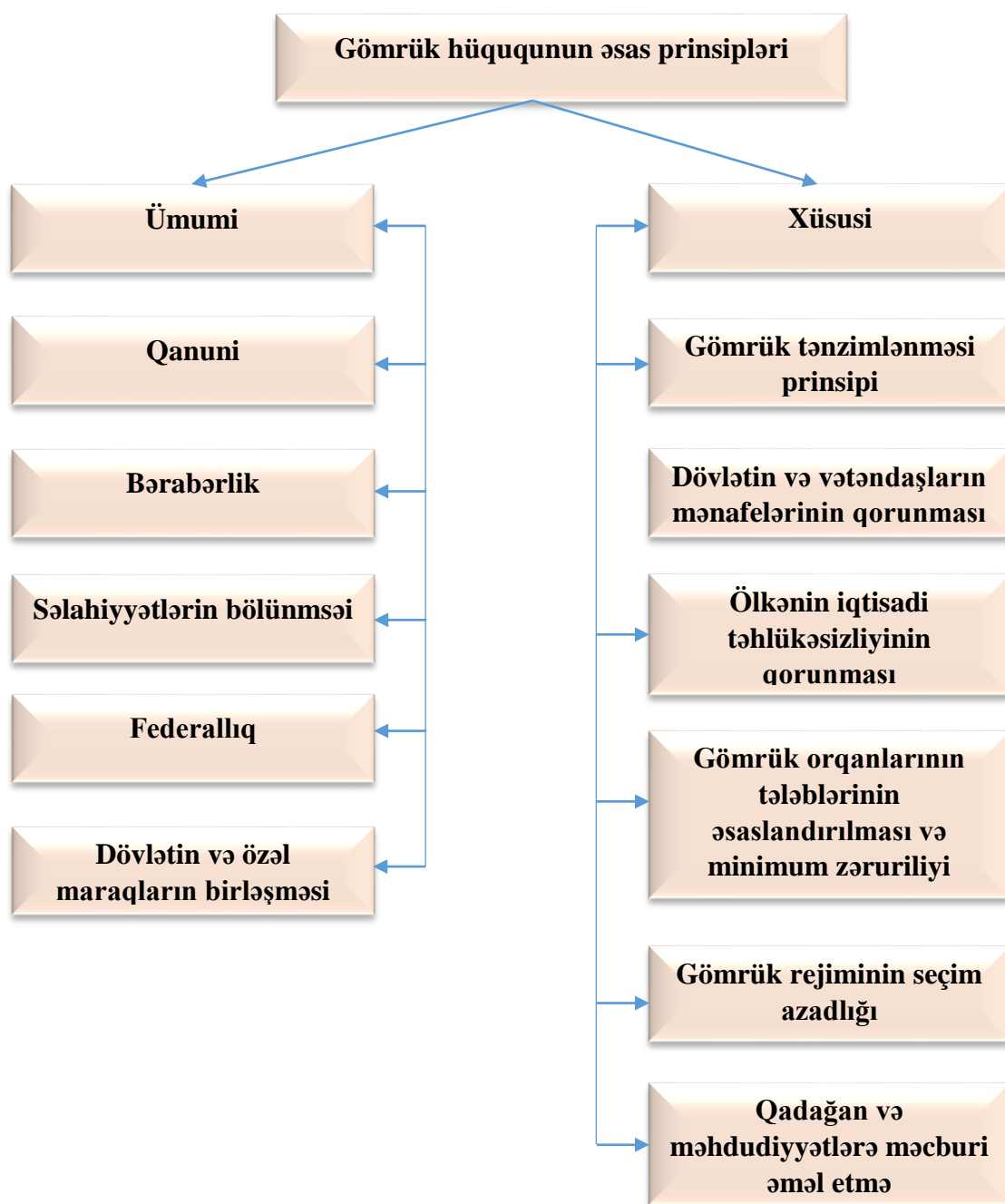
Demokratiya prinsipi gömrük hüququnun bir prinsipi olaraq özünü müxtəlif aspektlərdə göstərir. Buna görə də, Gömrük Qanununun Preambulasında əks olunduğu kimi, “iqtisadi varlıqların, fərdlərin və dövlət orqanlarının gömrük sahəsindəki hüquqlarının qorunmasını təmin etmək” özlüyündə bir demokratiya formasıdır. Məcəllə ilə verilən məlumat və məsləhətləşmə tədbirləri və ilkin qərarların qəbul edilməsi üçün görülən tədbirlər də demokratik gömrük hüququ prinsipinə əsaslanır.

Hərtərəfli və aydın gömrük tənzimlənməsi prinsipi əslində gömrük sahəsində ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini tam və hərtərəfli əhatə edən bir prinsipdir. Söhbət bu əlaqələrin mümkün olan maksimum əhatə dairəsindən gedir.

Gömrük sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq prinsipinə və bu təcrübədən istifadə olunmasına gəlincə, bu, gömrük sahəsində dövlətlərarası və beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq hüququn geniş tətbiqində özünü göstərir. Bu tendensiya Gömrük Qanununun müvafiq maddələrində də öz əksini tapmışdır. Beləliklə, müvafiq qanuna görə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı və gücləndirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası digər ölkələrlə gömrük ittifaqları, azad iqtisadi zonalar yaradır, beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq gömrük məsələləri üzrə müqavilələr bağlayır.

Sxem 2: Gömrük hüququnun əsas prinsipləri

Mənbə: Бакаева О.Ю. 2009: materiaları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Gömrük sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq prinsipinə və bu təcrübədən istifadə olunmasına gəlicə, bu, gömrük sahəsində dövlətlərarası və beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsində beynəlxalq hüququn geniş tətbiqində özünü göstərir. Bu tendensiya Gömrük Qanununun müvafiq maddələrində də öz əksini tapmışdır. Beləliklə, müvafiq qanuna görə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın inkişafı və gücləndirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası digər ölkələrlə gömrük ittifaqları,

azad iqtisadi zonalar yaradır, beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq gömrük məsələləri üzrə müqavilələr bağlayır.

Gömrük hüququ alətləri və alətlərinin səmərəliliyinin təmin edilməsi prinsipi, gömrük nəzarətinin genişləndirilməsi, ticarətdə müxtəlif gömrük rejimlərindən istifadə, gömrük məsləhətçiləri, gömrük tərcüməçiləri və s. nəzarət, gömrük ödənişləri də gömrük və qanuni yol olaraq qəbul edilir. Gömrük hüququ sahəsinin spesifikasiyi ümumi və spesifik prinsiplərdə ifadə olunur (Sxem 2).

Dövlətlərarası müqavilələrlə müəyyən edilmiş qaydalar respublika qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydalardan fərqlənirsə, dövlətlərarası müqavilələrin qaydaları tətbiq olunur. Beləliklə, gömrük hüququnun müxtəlif prinsiplərə söykənməsi bir daha sübut edir ki, bazar münasibətləri kontekstində məzmunca fərqlənən sosial və iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi ilə sıx əlaqəlidir. Praktikada bu prinsiplər ardıcıl olaraq tətbiq olunur.

1.3. Gömrük siyasətinin formalaşmasının sosial-iqtisadi mahiyyəti

Bildiyimiz kimi, gömrük siyasəti dövlətin xarici ticarət dövriyyəsinin (idxalın və ixracın həcmi, quruluşu və şərtləri) gömrük sərhədləri üzərindən keçməsinə tənzimləmək üçün hədəf gömrük rejimlərini quraraq təyin edir.

Gömrük siyasəti, həyata keçirilməsinin əsas əsası olan gömrük xidmətinin fəaliyyətinə əsaslanır. Eyni zamanda, gömrük tənzimlənməsini yalnız gömrük orqanlarının fəaliyyəti ilə müəyyənləşdirmək səhvdir. Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi hakimiyyətin hər üç qolunu - qanunvericilik, icra və məhkəmə, iqtisadi və işgüzar dairələri əhatə edən kompleks bir prosesdir. Gömrük siyasətinin mahiyyəti gömrük və tarif qanunvericiliyində, müxtəlif beynəlxalq gömrük ittifaqları ilə əlaqələrin qurulmasında, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının yaradılmasında əks olunur (Mehraliyev İ.İ., Abduləzimov Ə.B. 2018: s.320).

Gömrük işi iqtisadiyyatının məqsədi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə xarici ticarət əməliyyatları zamanı gömrük orqanları, təşkilatlar və qurumlar, habelə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətdir. Gömrük iqtisadiyyatının mövzusu, gömrük orqanlarında, onların təşkilat və

müəssisələrində, habelə digər sahibkarlıq subyektlərinin resurslarından işlərin yerinə yetirilməsində və xidmətlərin göstərilməsində istifadə prosesi daxil olmaqla, gömrük sahəsində iqtisadi əlaqələrin məcmusudur. Gömrük iqtisadiyyatı subyektinin spesifikliyi metodologiya və tədqiqat metodlarının spesifikliyini müəyyənləşdirir. Adətlərdə dialektikanın prinsipləri, metodları və qanunları tətbiq olunur. Dialektik məntiqin əsas metodları - mücərrəddən konkretə qalxma, tarixi və məntiqi vəhdət - gömrük fəaliyyətində geniş tətbiq tapmışdır. Gömrük, ən aşağıdan ən yuxarıya, köhnədən yeniyə doğru inkişafda olan inkişaf etməkdə olan bir sosial-iqtisadi sistem kimi qəbul edilir. Bu hərəkətin daxili mənbəyi və əsas prinsipi ziddiyyətdir (Тарарышкина Л.И. 2018: с.223).

Gömrük tarix boyu bir inkişaf prosesi keçmişdir və bu obyektiv proses ölkə arasında və ölkə daxilində iqtisadi və ticari əlaqələrin inkişafında özünü büruzə vermiş və xarici ticarət mexanizmlərindən və beləliklə iqtisadiyyatın maliyyə sabitliyindən birinə çevrilmişdir. hamısı. Müasir şəraitdə gömrük siyasəti dövlətin büdcəni milli iqtisadiyyatın qorunması, onun təhlükəsizliyini təmin etmək və xarici ölkələrin tənzimlənməsi üçün tarif və qeyri-tarif mexanizmlərindən istifadə yolu ilə doldurulması məsələlərini həll etmək üçün hazırladığı tədbirlər sistemidir.

Gömrük siyasəti dövlətin funksiyalarını ifadə edir və gömrük və tarif qaydalarına əsaslanan ticarət münasibətlərinə dair milli və beynəlxalq tədbirlər strategiyası yaradır. Gömrük siyasətinin problemləri XIX-XXI əsrlərin alimləri, tarixçiləri, iqtisadçıları, hüquqşünasları və maliyyəçilərinin əsərlərində vurğulanır. Bu tədqiqatların təhlili göstərir ki, gömrük siyasətinin mahiyyəti ilə bağlı fikir birliyi yoxdur. Bununla birlikdə, hamısının ortaq bir cəhəti var: Gömrük siyasəti, gömrükdəki obyektiv və subyektiv amillər nəzərə alınaraq xarici ticarətdəki yeri və rolunun təsiri altında formalaşdı və formalaşdı. Gömrük siyasəti çox geniş bir sahəni əhatə edir. Xarici iqtisadi əlaqələrin və dövlət suverenliyinin qorunmasının ayrılmaz hissəsidir.

Gömrük siyasəti gömrük işinin istiqaməti, xarici iqtisadi problemlərin həllinə təsir imkanları, planların həyata keçirilməsi və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün gömrük mexanizmidir. Gömrük siyasətinin effektivliyi bu

siyasət obyektiv iqtisadi qanunlara əsaslandıqda əldə edilir. Gömrük siyasəti, strategiyası və taktikası dövlətin iqtisadi və ticarət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir. Tarix bilikləri gömrük işçilərinə peşəkar düşünməyə, presedentlərdə oxşarlıqlar tapmağa və tarixi təcrübəyə əsaslanaraq məlumatlı qərarlar verməyə kömək edir. Gömrük siyasəti elmi metodologiya, gömrük qanunvericiliyi bilikləri və iqtisadi, maliyyə və beynəlxalq ticarət problemlərinin həllində istifadəsi əsasında formalaşır.

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri gömrük rüsumları, vergilər (tarif və ya iqtisadi tənzimləmə), gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti, lisenziyalaşdırma və xarici ticarət kvotaları (qeyri-tarif və ya inzibati tənzimləmə) ilə əlaqəli müxtəlif gömrük məhdudiyyətləri və rəsmiyyətləridir. Gömrük siyasəti gömrük hüququ anlayışına səbəb olan müxtəlif hüquq normaları və gömrük qaydaları əsasında həyata keçirilməlidir. Gömrük siyasəti üçün düzgün hüquqi zəmin, ilk növbədə, vacibdir, çünki sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən bir istiqamətinin məcburi tənzimlənməsi ilə onun həyata keçirilməsi vasitələri qaçılmaz olaraq mülkiyyət münasibətləri sahəsinə müdaxilə edir. Bundan əlavə, gömrük siyasətinin xarici əlaqələrə təsiri dövlətə beynəlxalq hüquqi öhdəliklər yüklədiyi üçün normallaşma zərurəti yaradır.

Ümumiyyətlə, gömrük siyasəti beynəlxalq və digər (elmi, texniki, turistik, humanitar və s.) mübadiləni asanlaşdırmaq, ölkənin daxili və xarici iqtisadi maraqlarını qorumaq, siyasi və sosial- iqtisadi dinamika. bazar münasibətlərindəki iqtisadi dəyişikliklər Bu, siyasi, hüquqi, iqtisadi, təşkilati və digər geniş miqyaslı tədbirlər sistemidir (Молокович А.Д. 2012: с.84-89).

Gömrük işində yaranan iqtisadi fayda, gömrük işləri və xidmətləri kimi başa düşülməlidir. Gömrük fəaliyyətinin nəticələrinin əksəriyyəti informasiya (qeyri-maddi), qısamüddətli (birdəfəlik istehlak prosesi), real, birbaşa (istehlakçı) faydalara aid edilə bilər. İstehlak xarakterinə görə gömrük fəaliyyətinin nəticələri kollektiv mallara (birlikdə istehlak olunur), müxtəlif növlərə - ictimai mallara aid edilir. Mal, bir nəfər tərəfindən istehlak edildiyi təqdirdə, başqaları tərəfindən istifadə edilə biləcəyi təqdirdə, ictimaidir. Toplu mal, kollektiv mal olmaqla istehlakda

rəqabətsizlik xüsusiyyətlərinə malikdir (bir nəfər tərəfindən istehlak başqası tərəfindən istifadə olunma ehtimalı azalmır) və istehlakçıların istisna edilməməsi yəni, istehlakçıların belə bir mala girişini məhdudlaşdırmaq praktik olaraq mümkün deyil.

Gümrüklərin yaranmaqda olan iqtisadi münasibətlər sistemində artan rolu, onun iştirakı ilə həll olunan vəzifələrin mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi gümrüklərin səmərəliliyi probleminin artan əhəmiyyətini müəyyənləşdirir. Gömrük işinin səmərəliliyi, bir qayda olaraq, gümrük orqanlarının fiskal funksiyası və büdcənin formalaşmasında iştirakı ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda, müasir iqtisadi reallıqlar ilə müəyyənləşdirilən gümrük inkişaf tendensiyaları, gümrük səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsinə vahid yanaşma tələb edir. Bu, xüsusən də gümrük işinin haqlı olaraq milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin bir amili kimi qəbul edildiyi müasir şəraitdə doğrudur və bu, təbii ki, gümrük işinin səmərəliliyi müəyyənləşdirilərkən nəzərə alınmalıdır.

Səmərəlilik nəzəriyyəsinə görə effekt və səmərəlilik anlayışları birincisi, hadisənin nəticəsinin müəyyən bir formasını, hər hansı bir səbəbin, hərəkətin nəticəsinə, ikincisi ilə - ona səbəb olan təsir və xərclərin nisbətini ifadə edir. Gömrük işində ixtisaslaşma, kooperasiya, konsentrasiyanın təsiri maddi, sosial və iqtisadi ölçülə bilər. Təsir, göstərilən əlavə gümrük xidmətlərinin həcmi ilə qiymətləndirilə bilər. Bu nəticələrin izləndiyi təqdirdə, iqtisadi təsirdən danışırıqlar.

Gömrük işindəki iqtisadi təsir, dəyər (pul) şəklində ifadə edilən hər hansı bir hərəkətin nəticəsidir. İqtisadi nəticə konsepsiyası ümumiyyətlə ümumi nəticəni (xüsusən gəlir, gəlir), iqtisadi effekt anlayışı isə mənə deməkdir. Gömrük orqanlarının iqtisadi fəaliyyətinin nəticələri xərcləri aşarsa, müsbət təsirdən (xüsusən gümrük orqanları qazanc əldə edirlər), əks halda mənfi təsirdən (zərər, ziyan) danışırıqlar.

Effektivlik istehsalın, yəni kooperativin səbəbiyyət əlaqələrinin xarakterini ortaya qoyur. Nəticənin özünü deyil, əldə olunduğu qiyməti əks etdirir. Buna görə səmərəlilik ən çox iki parametr parametrləri - nəticələr və xərclər əsasında hesablanan nisbi göstəricilərlə xarakterizə olunur. Ancaq bu, performans

göstəriciləri sistemində və ilkin parametrlərin mütləq dəyərlərində nəzərə alınmasını istisna etmir. Nəzəri prinsipin praktik olaraq tətbiqi fəaliyyət göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi metodologiyasında müxtəlif yanaşmalar əsasında həyata keçirilə bilər. Onların seçimi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulan gömrük tədbirlərinin iqtisadi məzmununun dərinədən başa düşülməsini tələb edir (Тарарышкина Л.И. 2018: с.223).

Sosial səmərəlilik iqtisadi fəaliyyətin nəticələrinin cəmiyyətin sosial hədəflərinə uyğunluğudur. Bu, bütün ehtiyacların məcmu dərəcəsini əks etdirir. İqtisadi və sosial səmərəlilik bir-biri ilə sıx bağlıdır. İqtisadi səmərəliliyin artması yüksək sosial nəticələr əldə etmək üçün əsasdır və sosial nailiyyətlər olmadan iqtisadi problemləri həll etmək mümkün deyil. Sosial problemlərin həll dərəcəsi (işə münasibət, mənəvi iqlim və s.) istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin dinamikasına həlledici təsir göstərir.

Sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında ən vacib vəzifələrdən biri hədəf parametrlərinə görə göstəricilərin və fəaliyyət meyarlarının müəyyənləşdirilməsi və onların səviyyəsi və həyata keçirilmə xarakteri üzərində nəzarətin həyata keçirilməsidir. Gömrük orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin mürəkkəbliyi bu qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi üçün elmi əsasların kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə müəyyən edilir. Gömrük xidmətinin effektivliyini ölçmək üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. İstifadə olunan yanaşmalardan birində, gömrüklərin gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarət xidmətlərinin göstərilməsi ilə əlaqəli istehsal fəaliyyəti kimi qəbul edilməsinə vurğu edilir. İqtisadi subyektlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə bənzədikdə, bu yanaşma nəticələr və xərclərin müqayisəsi metoduna əsaslanır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GÖMRÜK SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycanın gömrük siyasətinin əsas istiqamətləri formalaşmasının mərhlələri

Azərbaycanda gömrük siyasəti uzun bir tarixə malikdir. Ölkəmiz Şərqlə Qərblə, Şimal və Cənub arasında iqtisadi, ticarət və mədəni əlaqələrin qurulmasında mühüm rol oynayan “Böyük İpək Yolu” üzərində yerləşdiyindən qədim dövrlərdən bəri gömrük postları və gömrük xidmətləri mövcuddur. İstintaqa cəlb olunan gömrük işi, əslində, malların gömrük sərhədindən və ya gömrük vergisi, gömrük siyasəti və nəzarəti vasitələrindən və digər əşyalarından keçmək üçün bir sıra qaydalardır. Bu mənada gömrük quruluşunun tarixi, əslində, gömrük orqanlarının təşkilati-hüquqi bazasının yaradılması, dövlət gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi, eyni zamanda gömrük rüsumları və vergilərini tənzimləyən gömrük tariflərinin formalaşması tarixidir.

Dövlətlərin tarixində gömrüyün yeri və rolu, gömrük və tarif siyasətinin iqtisadiyyata təsiri problemləri 19-21 əsrlərin əvvəllərində tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılan mövzulardan biridir. Gömrüyün inkişaf xüsusiyyətlərini araşdıraraq müəlliflər belə bir nəticəyə gəldilər ki, tarix boyu gömrük işinin nəticələri dövlətin geosiyasi mövqeyindən, ölkədəki daxili vəziyyətdən asılıdır: iqtisadi, hərbi və hətta cinayət (Quliyev R.Ə. 2018: s.32).

XX əsrin son on ilində Sovet imperiyasının süqutu ilə xalqımızın müstəqil yaşamaq və yaratmaq istəyi yenidən həll edilmişdir. 18 oktyabr 1991-ci ildə “İstiqlal haqqında Konstitusiyaya Qanunu”nun qəbul edilməsi ilə dövlətimizin suverenliyi hüquqi status aldı. Şübhəsiz ki, dövlət quruculuğu sahəsində aktual vəzifələrdən biri xarici iqtisadi fəaliyyətə və idxal-ixrac əməliyyatlarına nəzarət sisteminin yaradılması, ölkənin iqtisadi maraqlarının etibarlı qorunması idi. Bu tarixi şəraitdə müstəqil dövlət qurma prosesinin ən vacib vəzifələrindən biri daxili bazarı qorumaq və xarici bazarlara çıxış yaratmaq idi ki, bu da müasir gömrük sisteminin yaradılmasına səbəb oldu. Azərbaycanın dünyanın aparıcı ölkələri, eləcə də qonşu

Türkiyə və İranla, eləcə də keçmiş postsovet respublikaları, xüsusən Rusiya ilə beynəlxalq hüquqa əsaslanan iqtisadi, ticarət və gömrük əlaqələri qurmaq vəzifəsi sürətlə davam edirdi (Azərbaycan SSR-də müstəqil xaric iqtisadi siyasət yeritmək cəhdləri və sovet gömrük idarəçiliyinin təşkili, 2012: s.170).

Əslində xarici iqtisadi əlaqələrin təhlükəsizliyi problemi yeni müstəqillik qazanmış Azərbaycan üçün yeni bir fenomen deyildi. Lakin müstəqilliyimizin ilk illərində iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməsi lazım olan gömrük xidmətinin fəaliyyətindəki mənfi dəyişikliklər və bazar iqtisadiyyatına keçid çətinlikləri xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin normal inkişafına ciddi şəkildə mane olurdu. Ölkədəki siyasi təlatümlər, iqtisadiyyatın zəifləməsi və milli qaynaqların talanması nəticəsində yaranan dərin siyasi və sosial-iqtisadi böhran, gömrüyün düzgün təşkili, qanunvericilik bazası və uyğun gömrük qaydalarının yaradılmasına mənfi təsir göstərirdi. Gömrük sərhədinin qorunması da daxil olmaqla bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı dövlətin nəzarəti xaricində idi. Azərbaycan xalqının yekdil tələbi ilə ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev, bu sahədəki əsaslı dəyişiklikləri nəzərə alaraq gömrük xidmətinin ölkənin iqtisadi geriliyinin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamalı olduğunu söylədi (Quliyev R.Ə. 2018: s.34).

1993-2003-cü illərdə ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gömrük xidmətində aparılan köklü islahatlar nəticəsində gömrük nəzarəti sistemi və infrastrukturunu beynəlxalq standartlara gətirildi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbulu ilə gömrük işləri üçün tənzimləyici və hüquqi bazanın yaradılmasına başlandı. Dövlət idarəçiliyində gömrük işləri bir neçə şəkildə həyata keçirilir: gömrük orqanları sisteminin yaradılması, gömrük nəzarətinin hüquqi və tarif tənzimlənməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi, istintaqın təşkili və gömrük qaydalarının pozulması hallarının araşdırılması. Bu gün gömrük idarəsi beynəlxalq gömrük münasibətlərinə inteqrasiya olunmuş, gömrük siyasəti, gömrük qanunvericiliyi sistemi və gömrük tarif sistemi milli sərhədləri aşmışdır.

Gömrük sistemi beynəlxalq siyasi, iqtisadi, hüquqi, informasiya və digər amillərdən ciddi şəkildə təsirlənmişdir. Beynəlxalq iqtisadi və ticarət əlaqələri genişləndikcə gömrük sahəsində yeni hüquq normaları və anlayışları formalaşır və

gömrük prosedurları və rejimləri əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır. Digər tərəfdən narkotik və psixotrop maddələr, silahlar, zəhərli və radioaktiv tullantılar, saxta dərmanlar, çirkli pullar, ticarətin təhlükəli inkişafı daxil olmaqla qaçaqmalçılığın qloballaşması qarşısında milli suverenliyin qorunması və milli suverenliyin qorunması, oğurlanmış mədəniyyət və incəsənət obyektləri genişlənmə rəqiblərinə qarşı ən zəruri qorunma vasitəsi olur. Post-neft dövrünə keçidlə əlaqədar gömrük siyasətindəki dəyişikliklər və dövlət büdcəsinin maksimum gəlirlərinin təmin edilməsi zərurəti, yeni reallıqlar nəzərə alınmaqla və ölkədə təhlükəsiz biznes mühiti yaradılmaqla gömrük xidmətinin təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Gömrük siyasəti strategiyasının vacib məsələlərindən biri də inkişaf etməkdə olan gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsidir. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının Gömrük Tarif Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Gömrük tarifləri və valyutasının tənzimlənməsi ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikası gömrük rüsumlarının düzgün hesablanmasını və vaxtında toplanmasını və dövlət büdcəsinə köçürülməsini tələb edir.

27 oktyabr 1998-ci il tarixli 7 nömrəli Fərmanla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komissiyası haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin əsasnaməsi gömrük qanunvericiliyinin inkişafında mühüm rol oynayır. Tənzimləməyə görə, Dövlət Gömrük Komitəsi Azərbaycan Respublikasında gömrük sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən mərkəzi icraedici orqandır. Gömrük siyasətinin strateji məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi mərhələsində Dövlət Gömrük Komitəsinin Əsasnamədə göstərilən vəzifələri və funksiyaları vacibdir və gömrük mexanizminin və xarici iqtisadi malların tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün bəzi tədbirlər görülməlidir. Bu tədbirlərə aşağıdakılar daxildir (http://lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=lecture&file_type=pdf&file=158 s.19).

- Malların nomenklaturasına əsasən və beynəlxalq standartlara uyğunluğuna görə gömrük rüsumlarına diferensial dərəcələri nəzərə alınmaqla gömrük tarifinin tətbiqi metodikasının və qaydasının hazırlanması;

- Tarif güzəştləri və üstünlükləri sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Bütün səviyyələrdə tarif tənzimlənməsi mexanizmi ilə əlaqəli kompleks problemlərin həllidir.

Gömrük siyasətinin inkişafı XİF-in tənzimlənmə sistemi mexanizminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və dünyəvi qaydalara uyğun şəkildə milli iqtisadiyyatda mənafehlərin qorunması ilə əlaqələndirilir. Daxili bazarı xarici rəqabətdən və malların keyfiyyətsiz idxalından qorumaq üçün diqqətli tədbirlər görülməlidir. Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olma ehtimalını nəzərə alaraq xarici kapital cəlb etmək vacibdir. Bunun üçün beynəlxalq əməkdaşlıq üçün mümkün şərait yaradaraq, gömrük rejimləri, sərbəst gömrük zonaları və sərbəst anbarın gömrük rejimləri daxil olmaqla bir sıra vasitələrdən istifadə edilə bilər. Aksizli mallar istisna olmaqla, nizamnamə kapitalında xarici təsisçinin payı kimi gətirilən mallar üçün tariflər endirilə bilər. Ancaq sui-istifadənin qarşısını almaq üçün belə bir aydın gömrük və tarif tənzimləmə mexanizmi yaradılmalıdır. Bu problemlərin həlli gömrük siyasəti prinsiplərinin və metodlarının təkmilləşdirilməsi, xarici ticarətdə tarif və qeyri-tarif tədbirlərinin həyata keçirilməsi, gömrüklərin tam hüquqi dəstəyi, digər ölkələrlə gömrük əməkdaşlığı, gömrük işinin təşkili və fəaliyyət göstərməsidir (Gömrük işi Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində: Azərbaycan Respublikasında gömrük sisteminin inkişafı (1991-2014). 2015: s.324).

Gömrük siyasətinin əsas vəzifəsi səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarını və iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Qaçaqmalçılıq, gömrük qaydaları və vergi qanunlarının pozulması ilə mübarizə aparmaq, Azərbaycan xalqının narkotik, silah, bədii və arxeoloji dəyərlərinin, habelə intellektual mülkiyyət heyvan və bitki dünyasının nadir nümunələrinin qanunsuz ixracının qarşısını almaq məqsədi daşıyır (http://lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=lecture&file_type=pdf&file=158 s.20-21).

Qlobal bazar iqtisadiyyatına keçidlə eyni vaxtda müstəqillik qazanmaq gömrük siyasətinin daha da inkişaf etdirilməsini, sərhədlərimizin möhkəmləndirilməsini və şəffaflığının qorunmasını tələb edir. Ənənəvi olaraq xarici ticarət ölkə iqtisadiyyatında çox vacib rol oynayır. Hər şeydən əvvəl, xarici ölkələrlə iqtisadi

əlaqələrin qurulmasına, maliyyə və bank sisteminin gücləndirilməsinə və məşğulluqla bağlı problemlərin həllinə kömək edir. Xarici ticarətin genişləndirilməsində dövlətin ən güclü alətlərindən biri də gömrük siyasətidir. İxrac-idxal əməliyyatlarında müəyyən malların məhdudlaşdırılması və ya stimullaşdırılması, büdcənin doldurulması, ölkəyə gəlir gətirilməsi mümkündür. Bu tədbirlərin qəbulu ölkədə istehsalın artırılması, daxili bazarı zənginləşdirmək, ixrac üçün normal şərait yaratmaq kimi problemləri həll edə bilər. Dünya təcrübəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da qüvvədə olan qanunların tətbiqi gömrük siyasəti (tariflər və qeyri-tariflər) ilə tənzimlənir. Bu və ya digər tədbirin seçilməsi dövlətin gömrük xidməti qarşısında qoyduğu hədəfdən asılıdır. Düzgün hədəfin qoyulması hər bir dövlət üçün vacibdir. Lakin bu, Azərbaycan Respublikası üçün daha vacibdir.

Gömrük siyasətində üç funksiya mövcuddur - nəzarət, tənzimləmə və qoruma, prinsipcə hər üçü ölkə iqtisadiyyatında bərabər rol oynayır, lakin mövcud təcrübə göstərir ki, gömrük yalnız nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Büdcə haqqında qanuna və digər qaydalara görə gömrük orqanları nağd ödənişləri rəqəmlərlə həyata keçirirlər. Respublika büdcəsinin illik 25-40% -i gömrük ödənişlərinin gəlir hissəsindən ödənilir. Lakin bu vəzifələr gömrük siyasəti tərəfindən ciddi nəzarət vasitəsi kimi istifadə olunan gömrük nəzarəti qaydalarının tətbiqini çətinləşdirir. Məsələyə birtərəfli yanaşma ölkəmizin xarici tərəfdaşlarına uyğun gəlmir. Xarici investorlar gömrük siyasətində yeni sadələşdirilmiş nəzarət metodunun yaradılmasından faydalanırlar. Ancaq bəzi güzəştlərin yumşaldılmaqda olsa, tətbiqi xarici investorların ölkəyə axınını sürətləndirə bilər. Ölkəmizə investisiya qoymaq üçün gətirilən xarici avadanlıqlar bəzən sərhəd keçidlərində uzun müddət qalır, avadanlıqlar vaxtında çatdırılmır və ya quraşdırılmır, sərmayələrə mənfi təsir göstərir, onları investisiyalardan kənarlaşdırır (http://lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=lecture&file_type=pdf&file=158 s.24).

Gömrük siyasətində uzun müddət yalnız nəzarət və maliyyə metodu ilə işləmək məqsədəuyğun deyildir, bu baxımdan gömrük siyasətinin üç əsas amilindən istifadə edilməlidir: nəzarət və maliyyə, tənzimləyici və qoruyucu amillər, tapmaq üçün yeni vasitələr aralarındakı tarazlıq. Bu vəziyyətdə, ölkədə istehsalın artması səbəbindən

yerli məhsulların idxalı vergitutma mənbəyidir və ölkədə istehsal olunan malların qorunması vergitutma mənbəyidir. Ölkədə istehsal olunan yeni malların idxalı vəziyyətində istehsalçılarımız həmişə xarici mal idxal etmir, rəqabət edə bilmədiyi üçün öz qabiliyyətini itirir. Belə bir gömrük siyasətinin əksinə olaraq, ölkə büdcəsinə iqtisadi ziyan vurur. Gömrük siyasətinin bir hissəsi olan bu problemlər ardıcıl həll edilməlidir, bu siyasətin davam etməsi ölkədə bir sıra malların istehsalında azalmaya səbəb ola bilər. Bunu nəzərə alaraq yeni bir proqramın hazırlanmasında bu problemlər nəzərə alınmalı və yerli istehsalın tədricən bərpası və qorunması təmin edilməlidir. Mövcud gömrük qanunvericiliyi əsasən gömrük rejimi ilə məhdudlaşsa da, hazırda sənayenin müxtəlif aspektlərdə inkişafı istənilən səviyyədə istehsalın olmadığını nəzərə alaraq, gömrük rejiminə yönəltmək daha məqsədəuyğun olardı. Gömrük siyasətinə görə, gömrük nəzarəti daxili bazarın xarici mallarla təmin olunmasında çox vacib bir amildir. Bu halda, gömrük vergi sənədlərində qadağan olunmuş malların gətirilməsinin qarşısı alındıqdan sonra malların daxili bazara idxalına nəzarət edilməlidir. Bunun üçün mühasibat uçotunda dəyişikliklər etməklə gömrük auditini bərpa etmək və həddindən artıq xərclərdən çəkinmək lazımdır (http://lib.bbu.edu.az/re ad.php?item_type=lecture&file_type=pdf&file=158 s.24).

Təcrübədə bu yeni gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin bir sıra üstünlükləri olmalıdır. Yeni gömrük siyasətində bu mallar haqqında məlumatlar, mallar bəyannamədən əvvəl gömrük sənədlərinə həqiqətən daxil edilir. Qanunvericilikdə gömrük siyasətinin səmərəliliyinin göstəricisi Hüquq mühafizəsi, ictimai təhlükəli mütəşəkkil qaçaqmalçılığın mütəmadi olaraq müəyyənləşdirilməsidir. Dövlətin iqtisadi mənafeələrinin qorunmasına yönəlmiş bu siyasətin əsas istiqamətlərindən biri xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının valyuta əməliyyatları üzərində nəzarət sisteminin yaradılmasıdır. Bu vəzifələrin hamısını idarəetmə səviyyəsində həyata keçirmək çox çətinidir. Müasir şəraitdə, xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı şəraitində, XİF-in tənzimləməsinin və gömrüklərin formalaşmasının elmi əsasları. siyasət hazırlanmalıdır. Bu vəziyyətdə yerli istehsalçıların effektiv qorunma üsullarını və vasitələrini nəzərdən keçirmək və

əsaslandırmaq lazımdır. Bu vəziyyətdə yerli istehsalın inkişafı daxili bazarın bolluğu və qorunması ilə yanaşı iqtisadi böyümənin əsas amilinə çevriləcəkdir.

AR-nın gömrük strategiyası aşağıdakı siyasi və iqtisadi amillərin təsiri altında hazırlanır və həyata keçirilir:

- Ölkənin əlverişli coğrafi mövqeyi onu Avropa ilə Asiyanın kəsişməsində mühüm nəqliyyat dəhlizinə çevirir;

- Regiondakı nüfuz dairələrini genişləndirmək, ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının çıxarılmasına və dünya bazarına nəqlinə marağın artması üçün Qərb ölkələri arasında geosiyasi qarşıdurmanın olması;

- Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğalı və bu ərazilərin təcavüzkar qonşularımız tərəfindən beynəlxalq qaçaqmalçılıq və narkotik ticarəti zonasına çevrilməsinin qarşısının alınması nəticəsində gömrük sərhədinin pozulması;

- Ölkədə əlverişli iqtisadi mühit yaratmaq, idxaldan asılılığı azaltmaq və effektiv pul siyasətinin həyati əhəmiyyətini təmin etməklə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə nail olmaq;

- Milli gömrük qanunvericiliyinin və infrastrukturunun beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması zərurəti.

Bu amilləri nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ölkəmizin gömrük orqanlarının tarixini xatırladaraq müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanda gömrük sistemi sıfırdan işə başladığını söyləmişdir (Əliyev İ. 2014: s.100). Müstəqillik dövründə dövlət üçün yeni olan bu təşkilat qısa müddətdə kifayət qədər təcrübə toplamışdır.

2.2. Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun təhlili

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək, daxili bazarı qorumaq və ölkənin istehsalını dəstəkləmək üçün gömrük siyasətini həyata keçirirlər. Gömrük orqanlarının ən böyük funksiyası ixracata nəzarət etmək və malların keyfiyyətini qiymətləndirməkdir. Hazırkı şəraitdə qlobal iqtisadiyyatda vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə idxal və ixracın, təşkilat və firmalara xarici investisiyaların strukturunu yenidən qurmaq lazımdır. Ölkənin xarici ticarət siyasəti və gömrük siyasəti nəticəsində müstəqillik qazandıqdan sonra respublikanın idxal-ixrac dinamikası sürətləndi. Azərbaycanın gömrük siyasəti ölkədəki iqtisadi və siyasi vəziyyətə təsir edən bütün amillər nəzərə alınmaqla qurulur. Bu günə qədər demək olar ki, bütün ixrac tənzimləmələri ləğv edilmişdir. Bununla birlikdə, ixrac kvotalarının və tariflərinin ləğvi, gömrük orqanlarının ixrac əməliyyatlarına münasibət bildirməməsi demək deyil. Ölkədən kapital axınının qarşısını yalnız iqtisadi metodlarla almaq mümkün deyil. İxrac məhsullarının geri qaytarılması problemi ən vacib problemlərdən biri olaraq qalır (Şəkəraliyev A.Ş., Şəkəraliyeva Z.A. 2014: s.54).

Hökumətin qaldırdığı maliyyə məsələlərinin həllində planlaşdırılan vəsaitlərin dövlət büdcəsinə köçürülməsində gömrük orqanlarının rolu az deyil. Beləliklə, keçən ilin məlumatlarına görə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında hər beş manat gömrük payına düşmüşdür. Bunun səbəbi odur ki, gömrük dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinin incə, yığcam və eyni zamanda çox sərt alətlərindən biridir və onun köməyi ilə müxtəlif problemləri həll etmək mümkündür. Bu baxımdan, büdcədə daxili gəlir olmadığı təqdirdə, gömrüklərin fiskal funksiyası - büdcəyə daha çox pul yığmaq - digər tənzimləmə və qoruma funksiyalarından üstündür. Bu vəziyyət, milli iqtisadiyyat tam işləyəncə qədər davam edə bilər. Tipik büdcə gəlirləri həmişə milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinə və dövlətin maliyyə sahəsində həyata keçirdiyi məsələlərə yönəldilir (Əliyev A. 2003: s.106).

Xarici ticarət gömrük tarifləridir. 10 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasında Gömrük Məcəlləsinin qəbul edilməsindən sonra “Gömrük tarifləri

haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 20 iyun 1995-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Bu qanunun əsasını daxili bazarla xarici bazar arasında əlaqənin qurulması, xarici ticarətin tənzimlənməsinin əsas vasitəsi olan gömrük tariflərinin tətbiqi və formalaşdırılması, habelə toplanış qaydalarının müəyyənləşdirilməsidir.

Gömrük tarifinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

1. İdxalın əmtəə quruluşunu effektiv şəkildə formalaşdırmaq;
2. Azərbaycan respublikası daxilində malların idxalı və ixracı üçün valyuta gəlirləri və xərclərinin müvafiq nisbətini müəyyənləşdirmək;
3. Azərbaycan respublikasının gömrük ərazisinə xarici valyuta idxal etmək və ixracına nəzarət etmək;
4. Azərbaycan respublikası iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirlərindən qorumaq, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına və iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesi üçün təsirli şərait yaratmaq.

Azərbaycan Respublikasında qəbul edilmiş dövlət proqramları, dövlət başçısının müvafiq qərarları ilə təsdiq olunmuş strateji yol xəritələri (iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafı ilə bağlı) daxil istehsalın dəstəklənməsi vasitəsilə idxalın tənzimlənməsi məsələlərini ehtiva edir. Hazırda ölkəmizdə milli istehsalın qorunmasına yönəlmiş siyasətin əsas cəhətlərini bir-birini tamamlayan iki istiqamətdə birləşdirə bilərik:

- daxili bazarı qorumaq üçün gömrük və vergi mexanizmlərinin inkişafı;
- yerli istehsalın inkişafı üçün institusional islahatların həyata keçirilməsi.

Daxili bazarın gömrük tarifləri ilə qorunması qısa müddətdə yerli istehsalın inkişafı üçün münbit zəmin yaratsa da, uzunmüddətli perspektivdə istehlakçıların mövqelərini zəiflədir və inkişafın əsas yerli sürücüsü olan rəqabəti məhdudlaşdırır. Buna görə də tariflər və idxal rüsumları təyin edilərkən “zaman” amili nəzərə alınmalı və bu tənzimləmə yerli bazarda yerli istehsalçılar arasında rəqabəti qorumaq üçün antitrest tədbirləri ilə tamamlanmalıdır.

Eyni zamanda Şərqi Asiya ölkələrinin səmərəli proteksionizminə aid olan elementlərin ölkəmizdə tətbiqinin genişləndirilməsi milli iqtisadiyyatımızın inkişafına böyük töhfələr verə bilər (Seyfullalı R.İ. 2018: s.442).

Cədvəl 1: Xarici ticarət iştirakçıları haqqında məlumat

Göstəricilər	Miqdarı (ədəd)
Xarici ölkələrin sayı	183
Xarici ticarət iştirakçılarının sayı <i>o cümlədən</i>	45 462
Fiziki şəxslər üzrə	37 211
Hüquqi şəxslər üzrə	8 251
Dövlət sektoru	267
Özəl sektor	7 984

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası Hesabat dövrü: 01.01.2020 - 31.12.2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Aşağıdakı cədvəldə ticarət dövriyyəsində iştirak edən əsas ölkələr və onların payı təhlil edilərək tərtib edilmişdir.

Cədvəl 2: Ticarət dövriyyəsində əsas ölkələr (2019-2020)

Ölkələrin adı	2019	Ölkələrin adı	2020
	Ümumi dövriyyəyə nisbətən %-lə		Ümumi dövriyyəyə nisbətən %-lə
Cəmi	100 (33 302 818.24 min ABŞ dolları)	Cəmi	100 (24 471 287.85 min ABŞ dolları)
İtaliya	18,14	İtaliya	18,67
Türkiyə	13,54	Türkiyə	17,00
Rusiya	9,07	Rusiya	10,92
Çin	6,56	Çin	7,55
Almaniya	4,93	Almaniya	3,34
İsveçrə	4,21	Ukrayna	3,15
İsrail	4,13	ABŞ	2,70
Hindistan	3,28	Hindistan	2,38
Ukrayna	2,43	Fransa	2,28
ABŞ	2,38	Yunanıstan	2,19
Fransa	2,36	Gürcüstan	2,19
İspaniya	2,32	Xorvatiya	1,93
Böyük Britaniya	2,12	İsrail	1,90
Çexiya	2,11	Böyük Britaniya	1,86
Gürcüstan	1,98	İspaniya	1,75
Digər ölkələr	20,54	Digər ölkələr	20,19

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük, Komitəsi <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haq-qinda/> materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycan artıq digər ölkələrlə xarici ticarətdə əhəmiyyətli uğurlar əldə etmişdir. Hazırda respublikamız dünyanın yüzlərlə ölkəsi ilə uğurla idxal və ixrac əməliyyatları həyata keçirir. Azərbaycanın xarici ticarət tərəfdaşları İtaliya, Rusiya,

Türkiyə, Almaniya, Fransa, Tayvan, ABŞ, Sinqapur, Hindistan, Çin və Gürcüstandır. Respublikamız İngiltərə, Çexiya, İsrail, Ukrayna, Tayland, Norveç, İspaniya, İsveçrə, Türkmənistan və digər ölkələrdən müxtəlif məhsullar alır və satır (Bayramov V. 2016: s.1-2).

2019-cu ilin yanvar-sentyabr aylarında Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri 186 ölkədəki və 2020-ci ildə 183 tərəfdaş olan tərəfdaşları ilə ticarət əməliyyatları aparmışlar.

Cədvəl 3: İdxalda əsas ölkələr (2019-2020)

2019		2020	
Ölkələr	Ümumi idxala nisbətən %-lə	Ölkələr	Ümumi idxala nisbətən %-lə
Rusiya	16,76	Rusiya	18,29
Türkiyə	12,05	Türkiyə	14,57
Çin	10,48	Çin	13,18
İsveçrə	8,95	ABŞ	5,93
ABŞ	5,62	Almaniya	5,44
Almaniya	5,20	Fransa	4,18
Ukrayna	3,42	Ukrayna	3,90
İran İslam Respublikası	3,32	İtaliya	3,69
Kanada	2,91	İran İslam Respublikası	2,80
İtaliya	2,71	Böyük Britaniya	2,77
Avstraliya	2,16	Yaponiya	1,82
Fransa	1,83	Koreya Respublikası	1,66
Böyük Britaniya	1,70	Belarus	1,38
Yaponiya	1,62	Hindistan	1,17
Belarus	1,51	Qazaxıstan	1,08
Digər ölkələr	19,77	Digər ölkələr	18,14

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük, Komitəsi <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haq-qinda/> materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Gömrük orqanlarında qeydiyyatda alınmış, lakin gömrük prosedurları başa çatdırılmamış, ixrac edilmiş xam neft və təbii qazın statistik qiymətləndirilmiş dəyəri nəzərə alınaraq 2019-cu ilin yanvar-sentyabr aylarında ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi, ixrac dəyəri də daxil olmaqla, 24,837,2 mln. ABŞ dolları dəyərində idi. İdxalın dəyəri 10.378.0 milyon ABŞ dolları, ticarət profisiti isə 4.081.2 milyon ABŞ

dolları olmuşdur. Xarici ticarət dövriyyəsi 2018-ci ilin yanvar-sentyabr aylarına nisbətən real ifadədə 7,2%, real ifadədə 1,4%, idxalda 3,4% və ixracda 0,3% artmışdır. Bu dövrdə, ölkə ötən ilin eyni dövrünə nisbətən real ifadədə 17,1%, həqiqi mənada 12,1% artaraq 1413,1 milyon dollar dəyərində qeyri-neft və qaz məhsulları ixrac etmişdir (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4399>).

İl ərzində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 33 302,8 milyon dollar təşkil etmişdir. Ölkədə və dünyada yayılan COVID-19 (koronavirus) pandemiyası xarici ticarətlə yanaşı bütün sahələri də təsir altına almışdır. 2020-ci ilin eyni dövründə ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 24 471,2 milyon dollar təşkil etmişdir. Bu, 2019-cu illə müqayisədə 0,7% azdır. 2019 və 2020-ci illərdə xarici ticarət dövriyyəsi baxımından ilk üçlük İtaliya, Türkiyə və Rusiya olmuşdur.

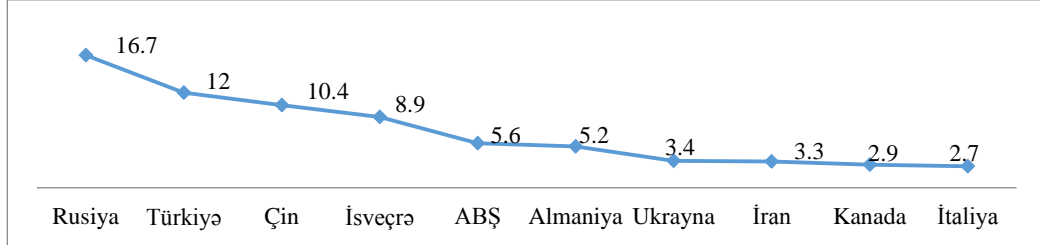
Avropa İttifaqı ölkələri üzrə 2019-cu ildə ixrac əməliyyatları 53,47 %, MDB ölkələrində isə 6,00 % təşkil etmişdir. MDB ölkələrinin idxal əməliyyatlarında ümumi payı 25,12 %, Avropa İttifaqı ölkələri üzrə isə 17,79 % təşkil etmişdir. 2019-2020-ci ildə əsas ölkələrin idxal və ixracdakı payına diqqət yetirək.

2019-cu ildə ölkəmizə idxal olunan məhsulların ümumi dəyərin 16.76%-i Rusiyanın 12.05%-i Türkiyənin, 10,48%-i Çinin, 8,95%-i İsveçrənin, 5.62%-i ABŞ-in, 5.20%-i Almaniyanın, 3.42%-i Ukraniyanın, 3.32%-i İranın, 2,91%-i Kanadanın, 2.71%-i İtaliyanın, 2.16%-i Avstraliyanın, 1.83%-i Fransanın, 1.70%-i Birləşmiş Krallığın, 1.62%-i Yaponiyanın, 19.77%-i isə başqa ölkələrlə aparılmış idxal əməliyyatlarının payına düşür. 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən idxalda azalma oldu. Bunun əsas səbəbi COVID-19 pandemiyasının mənfi nəticələridir. Ümumilikdə 2019-cu ildə böyük ölkələrin idxaldakı payı 13,667,2 milyon ABŞ dolları, 2020-ci ildə isə 10 730,7 milyon ABŞ dolları təşkil edəcəkdir. Bu nəticə 2019-cu ilə nisbətən 0,7% azalma deməkdir.

Statistik təhlillər ümumiyyətlə idxal coğrafiyasına nəzər saldıqda yüksək konsentrasiyanın olduğunu göstərir. 2019-cu il üçün araşdırılan dövrdə ölkəmizin əsas idxalatının 71,2% -i, 2020-ci ildə isə 74,75% -i 10 ölkənin payına düşür. İdxal strukturunda ən böyük paya sahib üç ölkə Türkiyə, Çin və Rusiyadır. Birlikdə onların payı 2019-cu ildə 39,29%, 2020-ci ildə isə 46,04% təşkil edib. ABŞ,

Ukrayna, Almaniya, İran, Kanada, İtaliya və Avstraliya daxil olmaqla 2019-cu ildə böyük paya sahib qalan 7 ölkə bütün idxalın 34,29% -ni, 2020-ci ildə isə 28,71% -ni təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, 10 ölkə üzrə əsas idxal paylarının dinamikası aşağıdakı qrafiklə təmsil oluna bilər (Qrafik 1.).

Qrafik 1: 2020-ci illərdə idxalda ən böyük paya malik 10 ölkə, yükuna görə %-lə

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük, Komitəsi <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haq-qinda/> materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Statistiki təhlildən görünür ki, ixracın coğrafiyasına ümumi baxsaq 2019-cü il üçün təhlil dövründə ölkəmizin ümumi ixracında əsas hissələrin 71,14%-i, 2020-ci ildə isə 74,25%-i 10 ölkəyə məxsusdur.

Cədvəl 4: İxracda əsas ölkələr (2019-2020)

2019		2020	
Ölkələr	Ümumi ixrac nisbətən %-lə	Ölkələr	Ümumi ixrac nisbətən %-lə
İtaliya	28,72	İtaliya	30,36
Türkiyə	14,58	Türkiyə	18,91
İsrail	6,78	Rusiya	5,16
Hindistan	4,87	Yunanıstan	3,81
Almaniya	4,75	Xorvatiya	3,43
Çin	3,83	Gürcüstan	3,36
Rusiya	3,73	Hindistan	3,32
İspaniya	3,59	İsrail	3,18
Çexiya	3,30	Çin	3,15
Gürcüstan	2,99	Ukrayna	2,57
Avstraliya	2,16	İspaniya	2,40
Fransa	2,73	Tunis	2,27
Böyük Britaniya	2,40	Portuqaliya	1,75
Xorvatiya	2,22	Almaniya	1,70
Tailand	1,83	Çexiya	1,66
Portuqaliya	1,80	Digər ölkələr	12,97
Digər ölkələr	11,88	-	-

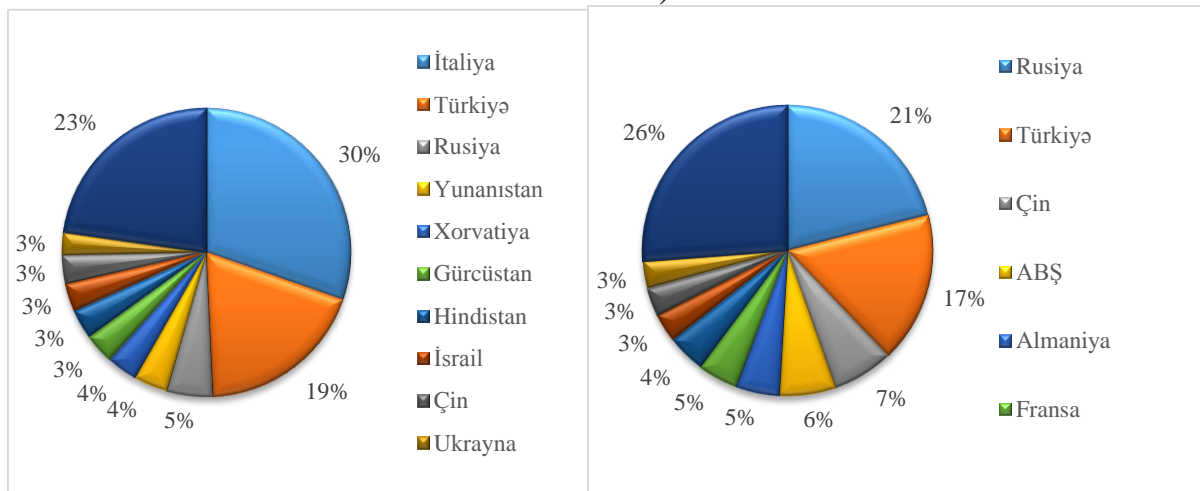
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük, Komitəsi <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haq-qinda/> materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ümumiyyətlə, AR-nın gömrük siyasəti iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin vacib sistemlərindən biridir. Gömrük sisteminin əsas məqsədi Azərbaycanın strateji milli maraqlarını təmin etmək, milli iqtisadiyyatı və sosial-iqtisadi səmərəliliyi artırmaq, rəqabətqabiliyyətliliyi təşviq etmək və xarici iqtisadi fəaliyyət üçün əlverişli şərait yaratmaq əsasında ölkədə iqtisadi təhlükəsizlik üçün zəmin yaratmaqdır.

2020-ci ilin yanvar-iyul aylarında qeyri-neft və qaz məhsullarının ixracı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə faktiki qiymətlərdə 8,6%, real ifadədə isə 17,1% azalaraq 1035,1 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ölkədə ixracatın 32,1 % -i İtaliyaya, 18,7 % -i Türkiyəyə, 4,7 % -i Rusiyaya, 4,1 % -i Çinə, 4 % -i, 3,9% -i İsrailə, 3,7% -i Xorvatiyaya, 4% -i Yunanıstan, 3,1% Gürcüstan, 3,0% Ukrayna, 2,5% İspaniya Çex Respublikasına, 2,1% Cümhuriyyət Tunis Respublikasına, 1.9% Tunisə, 1.5% Vyetnama və 11.3% digər ölkələrə aiddir.

Rusiyaya (40,4%), Türkiyəyə (19,8%), İsveçrəyə (10,4%), Gürcüstana (8,1%), Çinə (3,1%), Ukraynaya (2,4%), İtaliyaya (2,0%), Qazaxıstan (1,6%), İran (1,2%), Türkmənistan (1,0%), Belarusiya (0,9%), Amerika (0,9%) qeyri-neft və qaz məhsullarının ixrac olunmuşdur.

Qrafik 2: 2020-ci ildə ixrac və idxal əməliyyatları (əsas ölkələrin iştirakı ilə, xüsusi çəkisi %-lə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası Hesabat dövrü: 01.01.2020 - 31.12.2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ölkəmizin 2015-2020-cu illər arasında xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikasına nəzər yetirək. Ümumilikdə pandemiya dövrü olmasına baxmayaraq ölkəmizin dünya ticarət arenasında uğurla addımladığını görə bilərik.

Cədvəl 5: Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, %-lə		
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	saldo	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac
2015	21 945,8	9 216,7	12 729,1	3 512,4	104,3	99,5	106,3
2016	21 946,7	8 489,1	13 457,6	4 968,5	112,9	89,6	129,7
2017	24 103,3	8 783,3	15 320,0	6 536,7	85,2	83,8	86,1
2018	30 955,0	11 465,9	19 489,1	8 023,2	96,1	100,2	93,8
2019	33 302,8	13 667,2	19 635,6	5 968,4	96,8	93,5	98,8
2020	24 471,2	10 730,7	13 740,5	3 009,8	73,4	78,5	69,9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/trade/> Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2015-ci ildə ümumi dövriyyə 21.945.8 milyon dollar, 2018-ci ildə bu rəqəm 30.923.6 milyon dollar, 2019-cu ildə 33.302.8 milyon dollar olub. 2015-ci il devalvasiyasından sonra 2019-cu ilə qədər ticarət dövriyyəsində artım meyli var idi. Bununla birlikdə, 2020-ci ildə COVID-19 epidemiyası səbəbiylə xarici ticarətdə kəskin bir azalma oldu. 2020-ci ildə ticarət dövriyyəsi 24 471,2 olub ki, bu da bir il əvvələ nisbətən 7,3% azdır. 2015-ci ildə idxal 9,216,7 milyon ədəd təşkil etmişdir. Bu rəqəm 2018-ci ildə 11 465,0 milyon dollar, 2019-cu ildə 13 667,2 milyon dollar, 2020-ci ildə 10 730,7 milyon dollar idi. İllərə baxanda ixracatın idxalı üstələdiyini görürük. Statistik hesablamalara görə, 2015-ci ildə ixrac 12 729,1 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdi və 2018-ci ildə bu rəqəm 19 458,6 milyon ABŞ dollarına qədər artmışdır. 2019-cu ildə ixracat 2020-ci ildə 19 635,6 milyon 13 740,5 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

2020-ci ilin yanvar-iyul aylarında 2019-cu ilin yanvar-iyul ayları ilə müqayisədə təzə tərəvəz ixracı - 6,0%, kartof - 32,1%, şirələr - 9,9, bitki yağları - 1,7 dəfə, meyvə və konservlər - 5, 1 dəfə, digər qida əlavələri - 41,9 %, polietilen - 41,9%, qara metallardan hazırlanmış borular - 1,8 dəfə, bentonit gil - 11,0%, təzə meyvə ixracı 18,5%, şəkər - 40, 0%, tütün - 25,8%, çay - 1,9%, təbii üzüm şərabları

və üzüm şirəsi -% 57.4. , pambıq lifi - 10%, faiz, pambıq ipliği - 28,2%, işlənmiş alüminium - 12,6%, qara metallardan yarı bitmiş məhsullar - 85,4% azalma tendensiyası müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 6: Əsas məhsul növləri üzrə ixracın strukturu (2020)

Nö	Malların adı	Miqdarı	Statistiki dəyər (min ABŞ dolları)	Üİ (ümumi idxala) nisbətən, %-lə
	İxrac		13 740 567.6	100
	Neft-qaz sektoruna daxil olan mallar üzrə	-	11 889 300.7	86,53
1.	Bitümlü minerallar və xam neftdən alınan neft məhsulları (ton)	29 023 125.2	9 363 570.6	80.7
2.	2710 mal kodu üzrə neft məhsulları (ton)	1015118.0	520600.6	2.6
3.	Təbii qaz (min kub metr)	12 424 490.4	2 190 522.1	15,94
	Neft-qaz sektoruna daxil olmayan mallar üzrə	-	1 851 266.9	13,47
5.	Meyvə və tərəvəz (ton)	606 555.9	607 511.3	4,42
6.	Çay (ton)	1 357.2	9 461.3	0.07
7.	Şəkər (ton)	60 643.0	26 904.2	0.2
8.	Kimya sənaye məhsulları (ton)	576 903.6	85 254.9	0.62
9.	Lif (pambıq, ton)	100 466.8	133 260.3	0.97
10.	Qara metallar, ondan alınan digər materiallar (ton)	127647.7	86248.5	0.44
11.	Alüminium, ondan əldə edilən digər məhsullar	81 964.2	52 352.1	0.38
12.	Elektrik enerjisi (min kVt/saat)	1 323 516.9	59 802.3	0,44

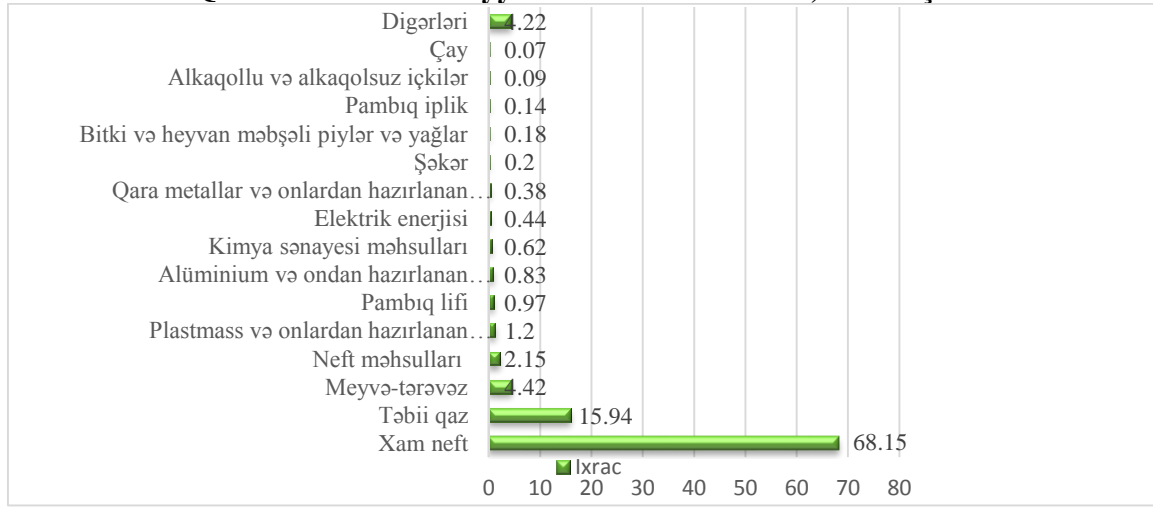
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikaı Hesabat dövrü: 01.01.2020 - 31.12.2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2019-cu ilin eyni dövrü ilə 2020-ci ilin eyni dövrünü müqayisə etsək təzə meyvə idxalı 14,5 %, xam şəkər və şəkər - 4,0%, bitki yağı - 3,9%, digər süd yağları və pastaları - 37,7%, çay - 13,9 %, mal əti - 18,8 %, təzə tərəvəzlər - 27,5%, avtomobillər - 25,0 %, dərmanlar - 1,7 dəfə, kompüterlər, bloklar və cihazlar - 22,8%, qara metallardan hazırlanmış çubuqlar - 1,7 dəfə, məişət soyuducuları - 11,0%, buğda idxal - 33,5%, kartof - 0,8%, quşçuluq və emal məhsulları - 4,7%, siqaret - 79,4%, qara metallardan hazırlanan borular - 7,3%, yayılmış polad - 3,4 %, mineral gübrələr - 4 %, rezin təkərlər - 20,5%, kondisionerlər - 30,6%, mebel - 20,5%, yük maşınları - 16,9%, polietilen - 19,6%, paltaryuyan maşınlar - 9,0%, qara metal küncələr - 13,0%, avtobuslar - 27, 3%, sement və sement klinkerləri - 24,9 % azalmışdır.

Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatlarına görə, ixracatın 32,0% -i İtaliyaya, 19,2% -i Türkiyəyə, 5,0% -i Rusiyaya, 4,2% -i İsrailə, 7% -i Hindistana, 2% -i Yunanıstana, 3%-i Çin və Xorvatiyaya, 1-i % Gürcüstana, 3,0 % Ukraynaya, 2,1%

Çex Respublikasına, 1,9% Tunisə, 1,7% Vyetnam, Portuqaliya və İspaniyaya və 11,1 % digər ölkələrə aiddir.

Qrafik 3: İxrac əməliyyatlarının əsas amilləri, xüsusi çəkisi %-lə

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikaı Hesabat dövrü: 01.01.2020 - 31.12.2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Rusiyaya idxal olunan malların ümumi dəyərinin 18,3%-i, Türkiyəyə 14,8%-i, Çinə 13,3%-i, ABŞ-a 8,1%-i, Almaniyaya 5,3 %-i, Ukraynaya 4,3 %-i, İtaliyaya 4.1%-i, İtaliyaya 2.8%-i, Böyük Britaniya ilə 2.7%-i, Yaponiya ilə 1.9%-i, Koreya ilə 1.8%-i, Fransa ilə 1.7%-i və 20.9% digər ölkələrlə idxal əməliyyatları aparılmışdır.

Cədvəl 7: İdxalda əsas mallar

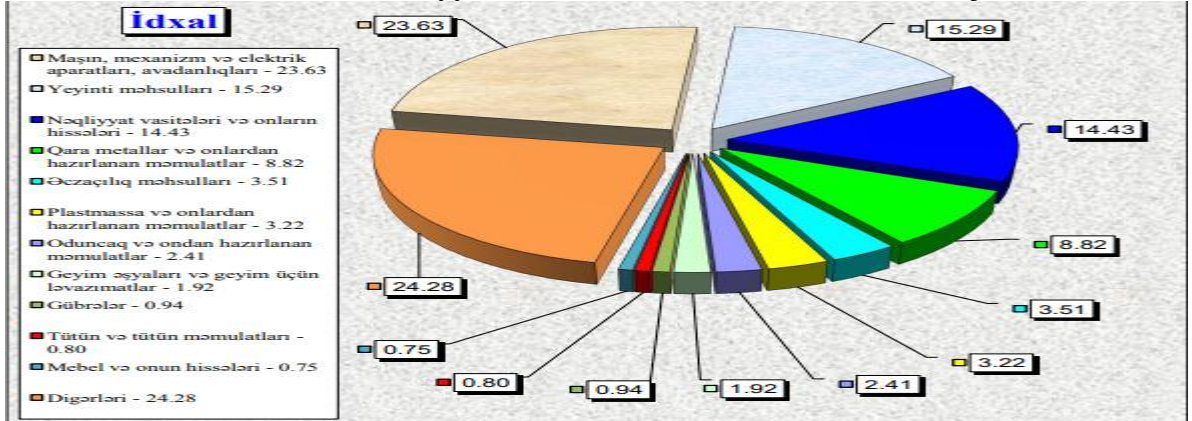
Nö	Malların adı	Miqdarı	Statistiki dəyər, min ABŞ dolları	Üİ (ümumi idxal) nisbətə, (%-lə)
	İdxal	-	10 730 720.2	100
1.	Yeyinti məhsulları (min ABŞ dolları)	-	1 640 721.6	15.29
2.	Tütün məmullatları və tütün (min ABŞ dolları)	-	85 511.8	0,80
3.	Gübrələr (ton)	351 691.0	101 312.2	0.94
4.	Əczaçılıq məhsulları (ton)	22 673.0	377 145.0	3,51
5.	Plastmas və ondan əldə edilən məhsullar (ton)	199 235.9	345 996.6	3,22
6.	Oduncaq, ondan alınan məhsullar (min ABŞ dolları)	-	258 225.5	2.41
7.	Qara metallar, ondan alınan məmullatlar (ton)	824 734.7	946 834.9	8,82
8.	Nəqliyyat vasitələri, onların hissələri (min ABŞ dolları)	-	1 548 959.7	14,43

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikaı Hesabat dövrü: 01.01.2020 - 31.12.2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu dinamikanı aşağıdakı qrafiklə daha aydın təsvir etmək olar.

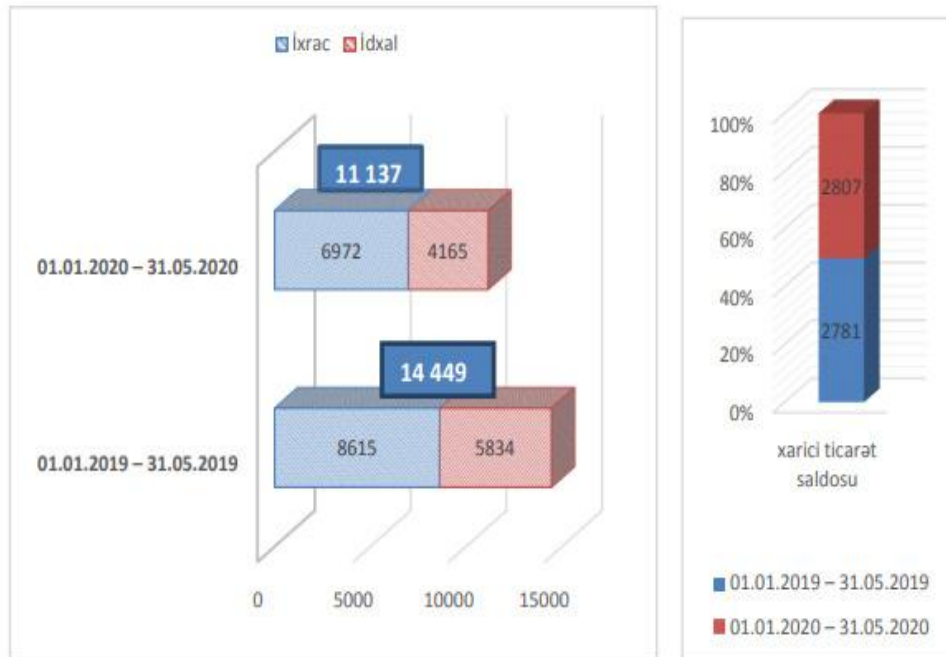
Qrafik 4: İdxal əməliyyatlarında əsas malların fəzilə xüsusi çəkisi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası Hesabat dövrü: 01.01.2020 - 31.12.2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ümumilikdə pandemiya dövründə ölkənin xarici tarazlığı aşağı neft qiymətlərindən ən çox təsirlənən iqtisadi dairə idi. 2020-ci ildə xarici ticarət əməliyyatlarının həcmi 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 22,9 faiz və ya 3,3 milyard dollar azalaraq 11,1 milyard dollar təşkil etdiyi müşahidə olunmuşdur. Bununla birlikdə, pandemiyanın idxal və ixrac əməliyyatları üzərindəki təsiri səbəbindən, 2020-ci ildə eyni dövrdə, xarici ticarət balansı 0,9% artaraq 2.806.88 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir (Qrafik 5).

Qrafik 5: 2019-2020-ci ilin eyni dövrü üçün ticarət əməliyyatlarının dinamikası

Mənbə: Paşayev E. 2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 8-də Doing Business hesabatının təhlili göstərir ki, Strateji Yol Xəritəsində həyata keçirilən tədbirlər sayəsində Azərbaycanda bir çox sahələrdə islahatlar dünya standartlarına uyğun şəkildə formalaşmışdır. Performans baxımından əksər ölkələri üstələsə də, iş mühitinin yaxşılaşdırılmasına dair təşəbbüslər nisbətən az inkişaf etmiş sahələrə müraciət etməklə daha da artırıla bilər: tikinti icazələri almaq, elektrik şəbəkələrinə qoşulmaq, kiçik investor qruplarını qorumaq və xarici ticarət aparmaq. Maliyyə nəzarəti, xüsusən xarici ticarətin yaxşılaşdırılması üçün nəzarət sistemində mühüm bir əlaqə kimi zəruridir. Nəzarətin predmeti mənfəət, gəlir, gəlirlilik, maya dəyəri, əməliyyat xərcləri, əlavə dəyər vergisi, müxtəlif məqsədlər və fondlar üçün çıxılmalar və s. göstəriciləridir (Paşayev E. 2020: s.111).

Cədvəl 8: Doing Business hesabatının təhlili

S/S	Ölkə	İndeks
1	Yeni Zelandiya	86.8
2	Sinqapur	86.2
3	Honkonq	85.3

7	Gürcüstan	83.7

33	Türkiyə	76.8
34	Azərbaycan	76.7

47	Ermənistan	74.5

Göstərici	DB 2020 s/s	DB 2020 indeks	DB 2019 indeks	Fərq (%)
Ümumi	34	76.7	73.6	3.1
Sahibkarlıq fəaliyyətinə başlama	9	96.2	96.1	0.1
Tikinti üçün icazələrin alınması	59	73.4	73.1	0.3
Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma	80	77.3	77.3	..
Əmlak qeydiyyatı	44	75.4	72.2	3.2
Kredit almaq	1	100	80.0	20
Kiçik qrup investorların qorunması	105	50.0	46.0	4
Vergilərin ödənilməsi	40	84.0	84.6	0.6
Xarici ticarət	83	77.0	77.0	..
Müqavilələrin icrası	28	70.3	65.7	4.6
Müflislaşmanı həll etmək	47	63.5	63.8	0.3

Mənbə: Paşayev E. 2020: materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Təsadüfi deyil ki, ölkədəki idxal və ixrac əməliyyatları üzərində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi, maliyyə nəzarətində uçotun şəffaflığı barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 20 aprel tarixli 6 nömrəli Sərəncamına əsasən, Dövlət Gömrük Komitəsi və Vergilər və Vergilər Nazirliyi bir sıra idxal və ixrac əməliyyatları üzərində birgə nəzarət mexanizmindən istifadə etməyi və bu istiqamətdə dövlət maliyyə siyasətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətini səmərəli əlaqələndirməyi məqsədəuyğun hesab etdilər.

2.3. Müasir şəraitdə Azərbaycanda gömrük qanunvericiliyinin inkişafı və tənzimlənməsinin hüquqi əsasları

Yeni müstəqil olan respublikanın xarici iqtisadi siyasətindəki mühüm vəzifələrdən biri də obyektiv inkişaf sisteminin təşkilinə əsaslanan beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə edərək dünya iqtisadi sisteminin tam inteqrasiyasıdır. Müasir keçid dövründə bütün dünya ölkələri dövrün tələbləri səviyyəsində ticarət əlaqələri qurmağa çalışırlar. Bu baxımdan, 18 oktyabr 1991-ci ildə AR-sı müstəqilliyini qazandıqdan sonra, ümumiyyətlə xarici iqtisadi siyasətin əsas istiqaməti olan beynəlxalq ticarət-iqtisadi əlaqələrin və beynəlxalq regional ticarət əlaqələrinin qurulmasında mühüm rol oynadı (İsmayılov G. 2006: s.202).

24 sentyabr 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası MDB-nin üzvü oldu. Azərbaycan MDB-nin üzvü olsa da, hələ Gömrük İttifaqına qoşulmayıb. Bunun səbəbi Dövlət Gömrük Komissiyasının 13 mart 1992-ci ildə imzalanan Gömrük Şurası Əsasnaməsində iştirak etməkdən imtina etməsidir. Birlik üzvü olaraq, Azərbaycan Respublikası 10 fevral 1995-ci ildə Almatıda imzalanmış MDB Ölkələrinin Qanunvericiliyinin Əsaslarına dair Sazişə qoşulub. İştirakın səbəbi, MDB Nizamnaməsinə (1992) görə iştirakçı ölkələrin eyni hüquqi bazaya malik olmasıdır. Milli Məclis tərəfindən 25 iyul 1997-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Gömrük Qanununun əsas hissəsi bu müqavilənin müddəaları ilə əlaqədardır. Respublikamız ÜTT-də müşahidəçi, daimi üzv kimi iştirak etmək hüququna malikdir.

Dövlət Gömrük Komitəsi 2000-ci ildən bəri ÜTT Maliyyə Komitəsinin və Siyasi Şuranın üzvüdür. Dövlət Gömrük Komitəsi Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq protokol, razılaşma və memorandum layihələrinin hazırlanmasında əsas iştirakçılardan biridir. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi və siyasi inteqrasiyanın inkişafı və gücləndirilməsi üçün beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq digər ölkələrlə ticari əlaqələr qurur. DGK-nın keyfiyyət göstəriciləri, DGK-nın Azərbaycan Respublikasında 1992-ci ildən bəri xarici və daxili siyasətinin bir hissəsi olan gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi baxımından yüksək səviyyəyə çatmış və beynəlxalq əlaqələr genişlənməmişdir.

Dövlət Gömrük Komitəsi, həmçinin gömrük orqanlarının təlimi, gömrük statistikasını, AIS və beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində MDB gömrük xidmətləri ilə sıx əlaqəlidir. Təlim Ukrayna Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən təqdim olunan “Ukrayna Dövlət Gömrük Xidməti ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında qarşılıqlı yardım qaydalarına dair Memorandum” layihəsi çərçivəsində aparılıb. Bu memorandum respublikamızla Ukraynada 30 iyul 1999-cu ildə Kiyevdə imzalanmışdır. ÜTT Baş Katibi Mişel Danın məktubuna əsasən, Azərbaycan Respublikası, Azərbaycan Respublikasının Parlamentində müzakirə olunan Malların Kodlaşdırılması və Təsvirinin Harmonikləşdirilmiş Sistemində dair Beynəlxalq Konvensiyanın üzvüdür. 2001-ci ilin yanvarından etibarən ölkəmiz konvensiyaya 101-ci dövlət kimi qatıldı (Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Atakişiyev M.C. 2009: s.25).

DGK-nin ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr üçün yer ayırması gömrük siyasətimizin tənzimlənməsində əhəmiyyətini artırır. Türkiyə Respublikası, İran, Özbəkistan, Qazaxıstan, Gürcüstan, Livan, Ukrayna və Bolqarıstanın gömrük orqanları ilə əməkdaşlıq və müqavilələr imzalanmışdır. ÜTT-yə üzv ölkələrlə çoxtərəfli müqavilələr imzaladı. 7 iyul 1997-ci ildə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı və ölkəmiz gömrük məsələlərində qarşılıqlı inzibati yardım haqqında bir memorandum imzaladılar. Dövlət Gömrük Komitəsi MDB üzv dövlətlərinin gömrük iclaslarında iştirak edir.

Hazırda XİF-in dövlət tənzimləmə sistemləri dünyanın bütün ölkələrində fəaliyyət göstərir və yeni müstəqil respublikamızda qabaqcıl dünya təcrübəsi prinsiplərinə əsaslanan bir tənzimləmə sistemi yaradılır. Bütün bu sistemlərin fərqli ölkələrdə müəyyən fərqləri var. Xarici iqtisadi fəaliyyətin ümumi prinsipləri mövcuddur. Bu prinsipə aşağıdakılar daxildir:

- Xarici iqtisadi fəaliyyətin yalnız dövlət qanunvericiliyinə uyğun tənzimlənməsi;

- Dövlətin bütün xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin fəaliyyətlərini həyata keçirərkən dövlətin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydalara əməl etmək öhdəliyi;

- Dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyətinin bütün subyektlərinin qanuni mənafelərinin və hüquqlarının dövlət tərəfindən qorunması.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra respublikamızın milli maraqlarını əks etdirən ticarət siyasəti qurması lazım idi. Bunun üçün respublika iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə optimal inteqrasiyasını təmin etmək üçün optimal xarici iqtisadi əlaqələrə sahib olmaq və praktikada səmərəli istifadə etmək lazımdır. Çağımızda iqtisadi, sosial və siyasi proseslər ölkənin xarici ticarət əlaqələrini, habelə yeni əsaslar üzərində beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsini, qloballaşmanın güclənməsini, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsini və s. müəyyənləşdirir. Bu cür ciddi keyfiyyət dəyişikliklərini nəzərə almaq vacibdir. Bundan əlavə dünyadakı proseslər beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanı ölkələrin iqtisadi inkişafı üçün zəruri bir şərt halına gətirdi. Bu inteqrasiyanın digər vacib cəhəti iqtisadi sərhədlərin dünyadakı mənasını itirməsi və bütün ölkələr üçün məcburi və eyni olan və tətbiq edildikdə hamı üçün faydalı olan standart qanunları təmsil etməsidir. Buna görə də ölkə iqtisadiyyatının optimal inkişafı üçün zəruri şərt xarici və daxili amillərin dialektik birliyini təmin etməkdir. Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatındakı mövcud vəziyyətini dəqiq qiymətləndirmək çətindir. Zəngin təbii ehtiyatlara (xüsusilə neft), əmək ehtiyatlarına, məhsuldarlığa və əlverişli coğrafi mövqeyə baxmayaraq, keçmiş SSRİ-də və Azərbaycanda iqtisadi, siyasi və sosial proseslər yenidən müstəqilliyini bərpa etdi. Lakin görülən tədbirlər nəticəsində

vəziyyət nisbətən yaxşılaşdı və inkişaf başladı (Əliyev A., Şəkərəliyev A., Dadaşov İ. 2003: s.339).

Xarici ticarət əməliyyatlarının uğuru əsasən aşağıdakı amillərdən asılıdır: əsas şərtlər, valyuta və maliyyə, nəqliyyat və s. şərtlərin dəqiq işlənməsi ilə müəyyən edilir. Xarici ticarət əməliyyatlarının əsas şərtləri ilk növbədə beynəlxalq müqavilələr (əsasən ticarət) ilə gücləndirilir. Bütün ölkələrdə beynəlxalq ticarəti tənzimləyən qanuni qaydalar qəbul edilmişdir. Məsələn, bu qaydalar Fransa, Almaniya, ABŞ və İsveçrənin Ticarət Məcəlləsində yer alır. Böyük Britaniyada beynəlxalq ticarət haqqında xüsusi bir qanun qəbul edildi (1974-cü il ticarət qanunu bu ölkədə beynəlxalq ticarəti tənzimləyən yeganə qanun idi) (Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H. 2008: s.249).

AR-da gömrük və tarif tənzimləmələrinin hüquqi əsası son dəfə 2013-cü ildə dəyişdirilmiş Azərbaycan Respublikasının Gömrük tarifləri haqqında Qanundur. Qanun gömrük tariflərini, məqsədlərini, tətbiqetmə prinsiplərini, gömrük rüsumlarının və digər gömrük ödənişlərinin müəyyənləşdirilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir. Qanun, həmçinin gömrük tariflərinin tətbiqi, malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi və antidempinq və kompensasiya rüsumlarının tətbiqi üçün tələb olunan gömrük dəyərinin hesablanması qaydalarını müəyyənləşdirir.

Aydındır ki, gömrük dəyərini təyin edən bir sistemin olmaması bu baxımdan sui-istifadə üçün geniş imkanlar yaradır. Buna görə, malların təsnifatı üçün beynəlxalq bir sistemin yaradılmasına paralel olaraq, malların gömrük dəyəri üçün qaydalar hazırlanmışdır. Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində gömrük dəyəri ÜTT-nin Gömrük Dəyəri Məcəlləsi əsasında hazırlanmış qaydalara əsasən müəyyən edilir. Azərbaycanda malların gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi qaydaları da bu Qanuna əsaslanır və Azərbaycan Respublikasının Gömrük tarifləri haqqında Qanunda öz əksini tapmışdır.

Demək olar ki, bütün ölkələrdə beynəlxalq ticarət əlaqələrini tənzimləyən qanunvericilik qəbul edilmişdir. Məsələn, Fransa, Almaniya, ABŞ və İsveçrədə bu qaydalar Ticarət Məcəlləsinə daxil edilmişdir. Birləşmiş Krallıq xüsusi beynəlxalq ticarət qanunvericiliyi qəbul etmişdir (Malların Satışı və Alınması Qanunu 1974, bu

ölkədəki malların beynəlxalq ticarətini tənzimləyən yeganə qanundur). Xarici ticarət müqaviləsi bağlanmazdan və bağlanmazdan əvvəl yalnız ticarət üçün tətbiq olunan milli qanunvericiliyin ümumi müddəaları deyil, eyni zamanda yerli qanunvericiliyin digər konkret normaları, xüsusən valyuta, gömrük tətbiq olunur. bankçılıq, idxal və ixrac nəzarətləri və s. qaydalar da nəzərə alınmalıdır. İxrac-idxal əməliyyatları zamanı yaranan problemlərə həm milli, həm də beynəlxalq hüquq normaları tətbiq edilə bilər.

AR-sı qlobal dünyanın bir hissəsi olduğundan, bu tədbirlər respublikamızın iqtisadi səviyyəsindəki beynəlxalq idxal-ixrac əməliyyatlarında da tətbiq olunur. Eyni zamanda, idxal və ixrac əməliyyatlarının milli qanunvericiliklə tənzimlənməsi nəzərə alınmamalıdır. Bu o deməkdir ki, idxal və ixrac əməliyyatları AR-nın normativ hüquqi aktlarla ilə tənzimlənir. Tənzimləmə tədbirlərinin iyerarxiyasına aiddir:

- Gömrük məcəlləsi;
- Konstitusiya;
- Qanunlar;
- President Prezidentin fərmanları;
- Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- Gömrük işlərini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyətinin aktları.

Gömrük Məcəlləsinin icra sənədlərinin hər biri idxal və ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsində xüsusi bir yerə və əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkədə ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemi Roma-Alman hüquq sistemində daxil olduğundan hüquq sistemi də kodlaşdırılmışdır. Gömrük tarifləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2013-cü ildə qəbul edilmişdir. Bu məcəllə, gömrüklə birlikdə xarici iqtisadi fəaliyyət qaydalarını müəyyənləşdirir. İdxal və ixrac əməliyyatları birbaşa gömrüklə əlaqəlidir və gömrük məcəlləsi ilə tənzimlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, idxal-ixrac əməliyyatları milli qanunvericilikdə yalnız Gömrük Məcəlləsi ilə deyil, digər kodekslərlə də tənzimlənə bilər (məsələn, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məclisi tərəfindən). Hazırda Azərbaycan

Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi beynəlxalq tələblərə cavab verən yeni gömrük kodu üzərində işləyir. Çünki hazırkı məcəllədə dünya birliyinə inteqrasiya prosesində müvafiq fəaliyyət mexanizmi yoxdur.

Xarici ticarət əməliyyatlarını tənzimləyən milli tənzimləyici iyerarxiya qanunlardan, prezidentin fərmanlarından, Nazirlər Kabineti fərmanlarından və Dövlət Gömrük Komitəsinin əsasnamələrindən ibarətdir. Cümhuriyyət müstəqillik qazandıqdan sonra idxal və ixrac əməliyyatlarının səmərəliliyini təmin etmək üçün bu aktlar həmin dövrün xüsusiyyətləri ilə əlaqədar bu əməliyyatları tənzimləyən qanunlar kimi qəbul edildi. Vaxt və şərtlərdən asılı olaraq, müəyyən bir sahədəki mövcud münasibətlər həll olunmasını sürətləndirmək üçün dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilər. Sadə bir nümunə olaraq, ümummilli lider Heydər Əliyevin bu sahədə imzaladığı fərman və aktlara nəzər salaq:

- 15 iyun 1992-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini təkmilləşdirmək tədbirləri haqqında” fərman imzalanmışdır.

- Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılması tədbirləri haqqında 1994-cü il 10 yanvar tarixində fərman imzalanmışdır.

- 6 iyun 1996-cı ildə ölkə Prezidenti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin tənzimlənməsi haqqında” fərman imzalanmışdır.

- 24 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında fərman imzalanmışdır. Bu fərmana 2013-cü ildə düzəliş edilmişdir.

Bu fərmanların hər birinə baxsaq, ixrac edilərkən idxal və ixrac əməliyyatlarında rahatlıq təmin etdiyini görə bilərik. Lakin bu sahədəki əlaqələrdəki sonrakı dəyişikliklər onların inkişafına və yeni münasibətlərə uyğunlaşmasına səbəb oldu. Bu mənada, cari idxal-ixrac münasibətlərini tənzimləyən Prezidentin 6 Avqust 1996-cı il tarixli və 609 sayılı Fərmanı, mövcud idxal-ixrac əməliyyatlarının əhatəli və təsirli bir qanuni tənzimlənməsi kimi qəbul edilə bilər (Məhərrəmov A.M., Aslanov H. 2008: s.249).

23 iyul 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti “Azərbaycan Respublikasında ticarətin tənzimlənməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” fərman imzalanmışdır. Bu fərman ölkəmizdə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi, potensial ixracın genişləndirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətləndirilməsi, istehlakçıların müdafiəsi üçün mühitin yaradılması və sağlam rəqabətin təmin edilməsi məqsədi ilə imzalanmışdır.

1999 və 2002-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin inkişafı və bu sahələrdə müəyyən tədbirlərin görülməsi üçün “Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır. Bu proqramın məqsədi ticarət sahəsindəki keçid dövrünə uyğun strateji istiqamətləri müəyyənləşdirmək, strateji işləri həyata keçirmək və onlara nail olmaq idi. Proqramın əsas məqsədi ticarəti mümkün qədər sərbəstləşdirmək, əsas iqtisadi inkişafın tələblərinə uyğun tənzimləmə mexanizmini müəyyənləşdirmək və ticarət siyasətini formalaşdıran ümummilli strukturların fəaliyyətini ticarətdəki problemlərin həllinə yönəltməkdir (<http://www.e-qanun.az/>, 2019).

22 fevral 2017-ci il tarixində Prezident İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal Ticarət Mərkəzi kimi mövqeyinin möhkəmləndirilməsi və xarici ticarətin genişləndirilməsi üçün əlavə tədbirlər haqqında” fərman imzaladı. Bu sərəncamda ölkəmizin müxtəlif nəqliyyat və logistika imkanları və nailiyyətlərindən səmərəli istifadə etməklə ixrac potensialının artırılması və elektron ticarət də daxil olmaqla sərbədiyyanı ticarətin genişləndirilməsinin zəruriliyi göstərilir.

Prezident İlham Əliyev 4 mart 2016-cı il tarixdə Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi üçün əlavə tədbirlər haqqında 1853 nömrəli Fərman imzaladı. Həmin il 16 mart tarixində Milli iqtisadiyyatın və iqtisadiyyatın əsas sektorlarının əsas rəhbərlərinin təsdiqlənməsi və bununla bağlı məsələlərə dair strateji yol xəritəsi haqqında 1897 nömrəli Fərman imzalanmışdır. Bu fərmanlara və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq, 21 dekabr 2018-ci il tarixində Yaşıl Dəhliz sisteminin yaradılması ilə ölkə Prezidenti malların və elektron gömrük

rüsumlarının gücləndirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi və rəsmiləşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmüşdür (<https://customs.gov.az/> - 2019).

Hər hansı bir ölkənin gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyəri bu malların həmin ölkənin gömrük sərhədindən keçərkən ödənilən və ya ödənilməli olan məbləğdir. Gömrük işinin vacib bir hissəsi olan gömrük nəzarəti, gömrük rəsmiləşdirilməsi, gömrük prosedurları, gömrük statistikasına və xarici iqtisadi fəaliyyət gömrük tənzimlənməsi vasitələri arasındadır. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 82.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, istisnasız olaraq, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən idxal və ixrac olunan bütün mallar və nəqliyyat vasitələri gömrük nəzarətindən keçir. Gömrük nəzarəti, gömrük orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinə, habelə Azərbaycan Respublikasının digər hüquqi aktlarına və dövlətlərarası müqavilələrə riayət olunmasını təmin etmək üçün həyata keçirilən tədbirlər məcmusudur.

Tənzimləmə və hüquqi bazanın yaradılması Azərbaycan Respublikasında gömrüyün inkişafında əsas rol oynayır. 15 sentyabr 2011-ci il tarixdə, gömrük üçün hüquqi bazanın yaradılmasında mühüm rol oynayan Azərbaycan Respublikası Gömrük Qanununun təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi barədə fərman imzalanmışdır. Gömrük Məcəlləsi daxili gömrüyün ayrılmaz hissəsi olan vahid gömrük siyasətinin məqsədlərini müəyyənləşdirir. Eyni zamanda ticarət-iqtisadi münasibətlər coğrafiyasının genişləndirilməsi, idxal və ixrac əməliyyatlarının artması və Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasının yaxşılaşdırılması, gömrük tənzimlənməsinin inkişafı, inkişaf etmiş ölkələrin bu sahədəki qabaqcıl təcrübəsi gömrük və beynəlxalq müqavilələrin müddəalarıdır. Bunun üçün siyahının başında olan yeni Gömrük Qanununun qəbulu tələb edildi.

Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikası Gömrük Sistemində İnkişafına dair 2007-2011-ci illər üçün Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında" 1 fevral 2007-ci il tarixli Fərmanına uyğun olaraq gömrük sisteminin sürətləndirilməsi və inkişafı mexanizmi yaradılmışdır.

Dövlət gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm mərhələ olan Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin inkişafı üçün 2007-2011-ci illər üçün dövlət proqramı daha sürətli inkişaf üçün atılması lazım olan əsas vəzifələri, istiqamətləri və tədbirləri müəyyənləşdirir. 2007-2011-ci illər üçün Dövlət Proqramının həyata keçirilməsinə dair Tədbirlər Planına əsasən, Dövlət Gömrük Komitəsi 2011-ci ilin iyun ayında Avropa İttifaqı və Avropa İttifaqı çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin yeni layihəsini üçüncü oxunuşda təsdiqlədi. BMT İnkişaf Proqramı. Bundan əlavə, Fəaliyyət Planına uyğun olaraq, gömrük və ticarət sahəsindəki beynəlxalq konvensiyalarda iştirak etmək üçün təkliflər hazırlandı, xarici iqtisadi malların nomenklaturasının şərhə, Azərbaycan Respublikasının fəaliyyəti və xəritəyə keçid inkişaf etmişdir.

2009-cu il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçən mallara və nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilərkən vahid pəncərə prinsipinin tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına uyğun olaraq "bir pəncərə" prinsipi qüvvədədir. Sərhəd-keçid məntəqələrində tətbiq olunur. Sərhəd keçid prosedurlarının daha da sadələşdirilməsi, malların daşınması və axını üçün əlverişli şəraitin yaradılması, vaxt itkisinin minimuma endirilməsi və inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi minimum şərtlərə riayət edilməsi inteqrasiya olunmuş nəzarətin tətbiqi ilə əldə edilmişdir. Beləliklə, fərmana uyğun olaraq, vahid dövlət orqanının səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması üçün vahid əsasda Dövlət Gömrük Komitəsinə verildi. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında gömrüyün inkişafı bir neçə vacib istiqamətə əsaslanır və bu gün də inkişafını davam etdirir (https://customs.gov.az/az/xeberler/410_azerbaycanda-gomruk-isi-davamli-olaraq-inkisaf-edir/).

Birləşmiş Krallıqdan (Böyük Britaniya) sonra Azərbaycan Respublikası 4-cü sənaye inqilabının çağırışlarına cavab olaraq 2-ci rəqəmsal ticarət mərkəzini (RTG) yaratmış ölkələrdən biridir. 22 fevral 2017-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasının rəqəmsal ticarət mərkəzi kimi mövqeyinin gücləndirilməsi və xarici ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi üçün əlavə tədbirlər haqqında" fərman imzalandı. RTQ tərəfindən təmin edilən bütün e-yaşayış və mobil rezidentlik

sertifikatlaşdırma prosesləri etibarlı və çox sadə hala gəldi. Statistikaya görə, RTQ vasitəsilə yüzdən çox insan elektron və mobil rezidentura üçün RTQ-yə müraciət edib. İstəklərin sayı 2018-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə artmışdır (<https://vergiler.az/news/economy/4754.html>, 2019).

RTQ-nin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bütün xidmətlər “vahid pəncərədən” təqdim olunur. Tək Pəncərə Azexport portalının bir hissəsidir ki, bu da Azərbaycan sahibkarlarına və xarici iş ortaqlarına elektron sənədlər və müqavilələr imzalamaq və vermək, habelə real vaxt rejimində sərbədsiz elektron xidmətlər göstərməkdir.

Gömrük sahəsində islahatlardan biri də Prezident İlham tərəfindən imzalanmış Yaşıl Dəhliz gömrük rəsmiləşdirmə sisteminin daimi istifadəsi, dayandırılması, ləğvi və bərpası qaydalarının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanıdır. fevral 2019-cu ildən Yaşıl Dəhlizin blokdan çıxarma sistemi tətbiq edilmişdir. Layihənin əsas məqsədi riskləri qiymətləndirmək, gömrük yoxlamaları yolu ilə şəffaf gömrük nəzarətini həyata keçirmək, xarici xarici ticarət iştirakçıları üçün əlverişli şərait yaratmaq və s. elementlərdən ibarətdir. Bütün bunlar Azərbaycanın gömrük siyasətinin nəticəsidir. Hazırda ölkəmizdə avtomatik gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti sistemi yaradılmış və tətbiq edilmişdir.

Gömrük rəsmiləşdirilməsi proseslərinin təkmilləşdirilməsinin taktiki tədbirlərin vacib nüanslarından biri olduğu və onların formalarına uyğun davamlı və fasiləsiz bir fəaliyyət göstərdiyi görülür. Bu səbəbdən risk qruplarının və səviyyələrinin qiymətləndirilməsi prosesinə diqqət yetirmək daha məqsədəuyğundur (Şəkəraliyev A.Ş., Şəkəraliyeva Z.A. 2015: s.62-63).

Ümumiyyətlə, milli qanunvericiliyin xarici hüququn tənzimlənməsində daha çevik olduğu və praktikada beynəlxalq qaydalardan üstün olduğu güman edilə bilər, baxmayaraq ki, əksər ölkələrin qanunvericilik sistemləri eyni münasibətləri tənzimləyən milli müddəalardan daha çox beynəlxalq normativ hüquq normalarını üstün tuturlar.

III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN HÜQUQİ BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Keçid dövrü amillərinin Azərbaycanın gömrük siyasətinin formalaşmasına təsiri

Hər bir dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin qarantı olan gömrük sistemi, qloballaşma və şaxələndirilmənin çağırışlarına cavab verən müasir dünyanın ən etibarlı qoruyucusudur. Təsadüfi deyil ki, ölkəmizdə həyata keçirilən uğurlu iqtisadi strategiyanı qoruyan Azərbaycan gömrüyü dövlətçiliyin əsaslarının möhkəmləndirilməsində mühüm yer tutur. Sərhəddən başlayaraq gömrük xidməti qaçaqmalçılıq və digər iqtisadi cinayətlərlə mübarizə aparır, ölkənin iqtisadi maraqlarını və quruda, havada və dənizdə təhlükəsizliyini qoruyur.

Danılmaz bir həqiqətdir ki, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dönməz oldu. 1993-cü ilin ikinci yarısından bəri Azərbaycanın dövlət suverenliyinin təmin edilməsi, yüksəlişi ölkədə həyata keçirilən uğurlu gömrük siyasəti ilə birbaşa bağlıdır. Gömrük xidmətinin hər bir dövlətin müstəqilliyinin əsas atributlarından biri olduğunu söyləyən Heydər Əliyev, gömrük xidmətinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafındakı rolunu yüksək qiymətləndirdi və hər zaman bu qurumun fəaliyyətinə diqqət çəkmişdir (https://customs.gov.az/az/xeberler/1845_/).

Bu gün mükəmməl hüquqi bazaya və inkişaf etmiş infrastruktura sahib olan Azərbaycan Gömrük Xidməti iqtisadi maraqlarını və respublikanın təhlükəsizliyini quruda, havada və dənizdə qoruyur. Dövlət Gömrük Komitəsi, bir hüquq mühafizə orqanı olaraq, qaçaqmalçılıq və digər qanun pozuntularına qarşı mübarizəni gücləndirmək üçün də məqsədyönlü tədbirlər görür. İslahatlar nəticəsində Azərbaycan gömrüyü keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu və müasir görkəmini formalaşdırdı. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin formalaşmasında Dövlət Gömrük Komitəsinin rolu xeyli artmış, eləcə də gömrüyün iqtisadi göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Azərbaycan Gömrük Xidməti

tərəfindən görülən tədbirlər nəticəsində büdcə gəlirlərində illik artım olmuşdur (https://customs.gov.az/az/xeberler/1845_/).

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsidir. İqtisadi təhlükəsizlik ölkənin milli təhlükəsizlik sisteminin bir hissəsidir, iqtisadi təhlükəsizlik isə milli təhlükəsizlik sistemində aparıcı rol oynayır. İqtisadi təhlükəsizlik mahiyyət etibarilə milli iqtisadiyyatın müstəqilliyini, sabitliyini və davamlılığını, özünü daim yeniləmək və inkişaf etdirmək qabiliyyətini təmin edən şərtlər və amillər məcmusudur.

Bu gün gömrükdə informasiya sistemlərindən və informasiya texnologiyalarından istifadə təcrübəsinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən hazırlanmış və həyata keçirilmiş elektron gömrük xidmətləri layihələri ÜTT, Asiya İnkişaf Bankı və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir (2016-cı ildə Azərbaycanın xarici ticarəti: statistika, 2017: s.25).

Hal-hazırda Azərbaycanın gömrük siyasəti aşağıdakı amillər nəzərə alınmaqla formalaşır və həyata keçirilir:

- Əsasən Azərbaycan iqtisadiyyatının ixrac yönümlüyü və ixrac sənayesinin inkişafını stimullaşdırma ehtiyacı;
- İlk növbədə emal sənayesində xarici investorların cəlb edilməsi üçün əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması zərurəti;
- Yerli istehsalçıların xarici istehsalçılarla müqayisədə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- Ölkə əhalisinin idxal mallarına olan tələbatını daha dolğun ödəməyə ehtiyac;
- Qonşu ölkələrlə, eləcə də Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu beynəlxalq iqtisadi icmalara daxil olan ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması;
- Beynəlxalq maliyyə, kredit və gömrük strukturları ilə əlaqələrin gücləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasında gömrüyün mövcud vəziyyətinin, eləcə də gömrük siyasətinin formalaşmasına təsir göstərən yuxarıda göstərilən əsas amillərin təhlili müasir iqtisadi şəraitdə gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı əsas istiqamətləri müəyyənləşdirməyə imkan verir (Ахмедов М.А. 2018: с.7).

- Daxili və xarici iqtisadi şərtlər dəyişdikcə uyğun dəyişiklikləri və gömrük qanunvericiliyinə düzəlişlər edən xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi bazası;
- Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi;
- Malların yoxlanılması müddətinin qısaldılması, anbar, saxlama və rəsmiləşdirmə proseslərinin lazımsız sənədlərinin ləğvi, həmçinin gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti müddətinin azaldılması;
- Milli iqtisadiyyatın ixrac yönümlü sektorlarının stimullaşdırılması;
- Yerli mal istehsalçıları üçün oxşar xarici mallarla müqayisədə əlverişli rəqabət şəraitinin yaradılması;
- Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması;
- Beynəlxalq maliyyə, kredit və gömrük strukturları ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin qurulması;
- Əhalinin və digər bazar iştirakçılarının idxal mallarına olan tələbatlarının daha tam təmin edilməsi;
- Gömrük işində yeni, daha inkişaf etmiş informasiya sistemlərinin və informasiya texnologiyalarının tətbiqi;
- Gömrük orqanlarının mütəxəssislərinin peşəkarlıq səviyyəsinin davamlı artırılması və yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin edilməsi.

Gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün bu sahələrdə konkret tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Hazırda Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsünün mübahisəsiz üstünlüklərindən istifadəyə əsaslanan dünya iqtisadi münasibətlər sistemində inteqrasiyası iqtisadiyyatının inkişafının əsas istiqamətinə çevrilir. Bu problemin həlli daha çox gömrük nəzarəti alətlərinin və beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin, daxili bazarın

qorunmasının və milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılmasının təmin edilməsi üçün hazırlanmış gömrük xidmətinin fəaliyyətindən asılıdır. Gömrük fəaliyyəti dövlətin xarici və daxili siyasəti ilə sıx bağlıdır və Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinə, gömrük sahəsində münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktlara, o cümlədən malların və nəqliyyat vasitələrinin daşınması qaydalarının müəyyənləşdirilməsinə dair münasibətlər hesab olunur.

Gömrük fəaliyyətinin aşağıdakı əsas funksiyaları fərqlənir: tənzimləyici, maliyyə və nəzarət. Tənzimləmə funksiyası dövlətin xarici ticarət əlaqələrinə təsir göstərməsinə, idxal və ixracat balansını düzgün istiqamətdə dəyişdirməsinə, ixrac, idxal üçün prioritet sahələri seçməsinə və dövlət daxilində və xaricindəki malların ümumi axını tənzimləməsinə imkan verir. Fiskal funksiya, malların idxalı və ya ixracı üçün gömrük ödənişlərini idxalatçılar (əsasən), həmçinin ixracatçılar tərəfindən ödənilməsi hesabına dövlət xəzinəsinin və ya dövlət büdcəsinin gəlirlərinin doldurulmasıdır. Nəzarət funksiyası ondan ibarətdir ki, gömrük rüsumları və ödənişləri sayəsində malların ixracı və idxalının həcmi, strukturu, habelə iqtisadiyyatın müəyyən sahələrinin inkişafını stimullaşdırmağa və ya məhdudlaşdırmağa imkan verən xarici ticarət balansı həyata keçirilir (Тимошенко И. 2003).

Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatının formalaşmasının ilk illərində xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən gömrük mexanizmləri (rüsumlar, lisenziyalar, kvotalar və s.) əsasən maliyyə funksiyasını yerinə yetirirdi. Bu dövrdə dövlət büdcəsinin formalaşmasında gömrük ödənişlərinin payı kifayət qədər yüksək idi və bəzi illərdə dövlət büdcəsi gəlirlərinin demək olar ki, dördə birinə çatırdı. Sonrakı illərdə Azərbaycan Respublikasının neft strategiyası həyata keçirildikcə, dövlət büdcəsinə neft gəlirlərindən daxilolmalar kəskin şəkildə artdı, lakin gömrük ödənişlərinin mütləq artmasına baxmayaraq, onların dövlət büdcəsinin formalaşmasında payı xeyli azaldı.

Bu dövrdə xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün gömrük tədbirləri əsasən tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirirdi. Qlobal maliyyə və iqtisadi böhran şəraitində Azərbaycanın dövlət büdcəsinə gömrük ödənişlərinin həcmi azalmadı,

əksinə artdı. Belə ki, Dövlət Gömrük Komitəsinə görə, 2016-cı ildə dövlət büdcəsinə daxilolmaların həcmi planlaşdırılan 1,5 milyard manata qarşı 1,6 milyard manat təşkil edib. Son illərdə mütərəqqi bir tendensiya müşahidə olunur: Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin böyük bir müsbət saldosu qalır. 2016-cı ildə dövlət və sivil toplum kuruluşları və şəxslər xarici ölkələrlə ümumi dəyəri 21,7 milyard dollar olan ticarət əməliyyatları apardılar ki, bunun da ithalatı 8,6 milyard ABŞ dolları, ixracatı 13,1 milyard ABŞ dolları, profisiti 4,5 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir (Ахмедов М.А. 2018: с.8).

2018-ci ildə gömrük orqanlarından büdcə gəlirləri 37% artmışdır. 2018-ci ilin yanvar-noyabr ayları üçün büdcə gəlirləri 3253,08 milyon manat təşkil etmişdir. Bu rəqəm 2017-ci ilə nisbətən 36,5% çoxdur. 2018-ci ildə gömrük rüsumlarından daxilolmalar 30,7% artaraq 827,44 milyon manat təşkil etmişdir. ƏDV gəlirləri 35,6% (2223,7 milyon manat), aksiz vergilərindən daxilolmalar 2,1 dəfə (165,33 milyon manat), yol vergisi gəlirləri 14,7% (36,5 milyon manat) artmışdır.

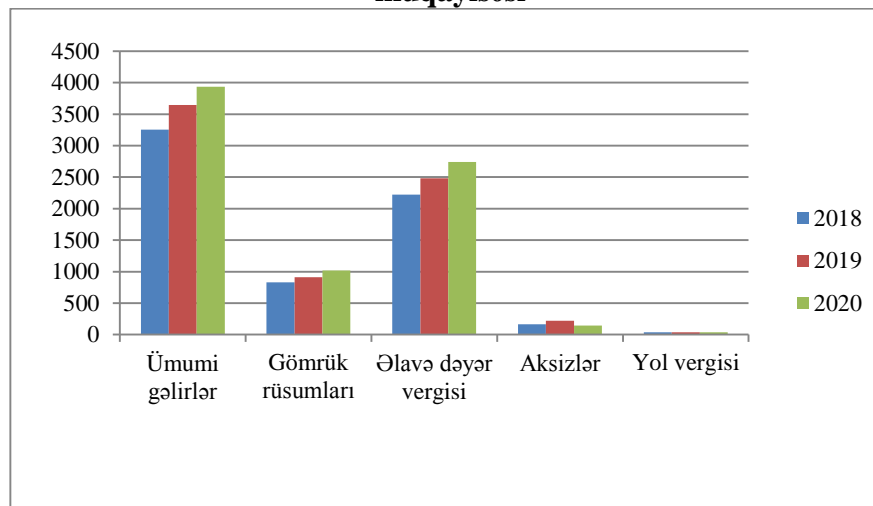
2019-cu ilə nəzər saldıqda, gömrük rüsumları əvvəlki ilə nisbətən artmışdır. 2019-cu ildə büdcə gəlirləri keçən ilə nisbətən 22,4% yüksək nəticə göstərmişdir. Beləliklə, 2019-cu ildə büdcə gəlirləri 3.645.62 milyon milyon təşkil etmişdir. 2019-cu ildə gömrük rüsumlarından daxilolmalar 20,5% artaraq 909,32 milyon manat təşkil etmişdir. ƏDV gəlirləri 21,5% (2482,06 milyon manat), aksiz vergilərindən daxilolmalar 46,55% (217,32 milyon manat), yol vergisi gəlirləri 15,1% (36,91 milyon manat) artmışdır.

2020-ci ildə Dövlət Gömrük Komitəsinin (DGK) xətti ilə büdcə gəlirləri 3938,2 milyon manat təşkil etmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsinə görə, bu, 2019-cu illə müqayisədə 10,7% azdır. Ötən il gömrük rüsumlarından daxilolmalar 8,4% azalaraq 1016,6 milyon manata, əlavə dəyər vergisindən (ƏDV) daxilolmalar 8,7% azalaraq 2 741,5 milyon manata, aksiz vergilərindən daxilolmalar 42,5% azalaraq 143,5 milyon manata düşüb. Yol vergisi gəlirləri 19,3 faiz azalaraq, 36,6 milyon manata çatmışdır. Bu azalmanın səbəbi 2019-cu ildə bütün dünyada yayılan və hələ də davam edən COVID - 19 pandemiyasıdır.

2018-2020-ci illər üçün gömrük orqanları vasitəsilə büdcə gəlirlərinin qrafiklə dinamikasını müəyyənləşdirək.

Qrafik 6: 2018-2019-cu illər üzrə gömrük xətti üzrə dövlət büdcə daxilolmalarının müqayisəsi

Mənbə: Büdcə daxilolmaları, <https://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari/materiallar> əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Gömrük orqanlarının fəaliyyətinin milli iqtisadiyyata təsirini öyrənmək üçün respublikada istehsal olunan və istehlak olunan bütün mallar ixrac və idxal baxımından dörd əsas qrupa bölünür:

1. İstehsalı ölkə daxilində həyata keçirilən, lakin keyfiyyəti beynəlxalq standartlardan aşağı olan mallar.
2. Hazırda ölkə daxilində istehsal olunmayan, lakin istehsalının yaxın gələcəkdə təşkili planlaşdırılan mallar.
3. Hazırda ölkədə istehsal olunmayan və yaxın gələcəkdə istehsalı planlaşdırılmayan mallar.

Birinci qrupa istehsalında müasir texnologiyaların tətbiq olunduğu, istehsal xərcləri nisbətən aşağı və keyfiyyəti beynəlxalq standartlara cavab verən mallar daxildir. Əsasən bu tələblər ölkənin xammal və material ehtiyatları ilə qarşılır. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının əsas vəzifələrindən biri bu qrupa daxil olan malların istehsalını və ixracını artırmaqdır (Гасаналиев Р. 2016).

Öz növbəsində, gömrük fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün birinci qrupa daxil olan mallar iki hissəyə bölünə bilər. Birincisinə, istehsal həcmi ölkənin

daxili ehtiyaclarını tam təmin edən və ya onları aşan mallar daxildir. Bu mallarla əlaqədar olaraq ixrac və ya idxal məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiq edilməsinə ehtiyac yoxdur. İkinci hissəyə istehsal səviyyəsi ölkənin daxili ehtiyaclarının həcmindən aşağı olan mallar daxildir. Bu qrupla əlaqəli məhdudlaşdırıcı ixrac tədbirləri tətbiq etmək və oxşar malların idxalını stimullaşdırmaq lazımdır. Hər iki halda da tətbiq olunan gömrük tədbirləri tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirir: gömrük tədbirləri birinci halda ixracatı, ikinci halda idxalatı stimullaşdırmağa kömək edir.

Respublikada istehsal olunan malların ikinci qrupuna inşaat materialları, kimya, metallurgiya, maşınqayırma və yüngül sənaye məhsulları daxildir. Bu sahələrdə istehsal olunan malların keyfiyyəti beynəlxalq standartlara cavab vermir, lakin yenə də bu qrup malların istehsalı davam etdirilməli, müasir yüksək performanslı, tullantısız texnologiyaların tətbiqi ilə keyfiyyəti tədricən artırılmalıdır. Bu vəziyyətdə, oxşar malların idxalının müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş çox balanslı bir gömrük siyasəti həyata keçirmək lazımdır ki, bir tərəfdən kəsir yaranmasın və digər tərəfdən, malların inkişafına mane olsun. Odur ki, respublikada bu malların istehsalı üçün əlverişli rəqabət şəraiti yaratmaq üçün idxal olunan mallar üçün həddindən artıq yüksək gömrük rüsumlarının müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac yoxdur.

Üçüncü və dördüncü qrupların istehsalı yaxın gələcəkdə planlaşdırılan və ya planlaşdırılmayan mallara gəldikdə, onların idxalını stimullaşdırmaq siyasəti həyata keçirilməlidir. Bu siyasətin effektivliyini artırmaq üçün bütün bu məhsulların iki əsas alt qrupa bölünməsi lazımdır. Birinci alt qrupa zəruri mallar (qida, dərman və s.), habelə sənaye məqsədləri üçün tikinti materialları daxil edilməlidir. Bu malların idxalına görə gömrük rüsumları yüksək olmamalı və müəyyən mənada simvolik olmalıdır. Bu malların idxalı hər cür şəkildə stimullaşdırılmalı və buna mane olan bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırılmalıdır. İkinci alt qrupa satış məqsədi ilə gətirilən lüks mallar, antik əşyalar, bahalı avtomobillər və s. daxil edilməlidir. Onlara yüksək gömrük rüsumları tətbiq edilə bilər. Bu halda, gömrük rüsumları sırf

maliyyə funksiyasını yerinə yetirir və birincisi, əsasən stimullaşdırıcıdır (Ахмедов М.А. 2018: с.9).

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, üçüncü qrup malların istehsalı ölkə daxilində təşkil olunduğundan, ölkənin gömrük siyasətində müvafiq dəyişikliklər edilməsi lazım olacaqdır. Bu baxımdan mal qrupundan asılı olmayaraq xarici ticarətdə tətbiq olunan bütün gömrük tədbirləri iqtisadi və inzibati olanlara bölünməlidir. Ümumiyyətlə inzibati tədbirlər tənzimləmə funksiyasını yerinə yetirməlidir. Tətbiq olunan gömrük rüsumlarının ölçüsündən asılı olmayaraq, onlar dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin artmasına kömək etdikləri üçün vergi funksiyasını daşıyırlar, eyni zamanda gömrük rüsumları tənzimləmə funksiyasını da yerinə yetirirlər. Gömrük siyasətinin əsas vəzifələrindən biri qızıl ortanı müəyyənləşdirmək və ya maliyyə və ya tənzimləmə funksiyasına üstünlük verən bir rol verməkdir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının gömrük fəaliyyətinin öyrənilməsi dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması, istehsalın və qiymətlərin tənzimlənməsi, ixracın stimullaşdırılması və ya məhdudlaşdırılması, stimullaşdırılması və ya məhdudlaşdırılması da daxil olmaqla milli iqtisadiyyatın inkişafına təsirinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. İdxalın məhdudlaşdırılması və tranzit malların hərəkətinin tənzimlənməsi. xarici investisiyaların hərəkəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, milli sərvətlərin xarici ölkələrə qeyri-qanuni axınının qarşısının alınması, xarici ölkələrə valyuta və qeyri-qanuni valyuta axınının tənzimlənməsi, qadağan olunmuş malların qaçaqmalçılığı və ixracı və idxalının qarşısının alınması, aşağı səviyyələrin hərəkətinin qarşısını almaq - keyfiyyət və təhlükəli mallar, ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edir.

Təhlillər gömrük fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynadığını göstərir. Gömrük rüsumlarının tənzimlənməsi həm də dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini artırmaqla və iqtisadiyyatın optimal sahə quruluşunu formalaşdırmaqla sosial sahənin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynayır.

3.2. Müasir şəraitdə gömrük siyasətinin normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi

Mövcud Azərbaycan Respublikası Gömrük Sisteminin İnkişafına dair Dövlət Proqramında onun inkişafının sürətləndirilməsinin hədəfləri, habelə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, milli gömrük fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün birbaşa əhəmiyyəti olan konkret tədbirlər aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. Bu proqramın ortaya çıxması Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin inkişafı üçün vacib bir ehtiyac kimi, dövlət gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində əsas mərhələ kimi, yeni təcili vəzifələr, istiqamətlər və iqtisadiyyatın bu sahəsinin uzunmüddətli inkişafı şəraitində tədbirlər, qloballaşan beynəlxalq münasibətlər (Касумова У.К. 2015: с.1).

Azərbaycan Respublikasında gömrük siyasətinin tənzimləyici bazasının təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər görülərkən ilk növbədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə diqqət yetirilir. Bu məqsədlə, ölkənin qoşulduğu beynəlxalq konvensiyaların müddəaları nəzərə alınmaqla müvafiq qaydaların hazırlanması davam edir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin hesabatına əsasən, gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirmə prosedurlarının yeni standartlara uyğunlaşdırılması məqsədi ilə gömrük qaydaları dəyişdirilmiş və yeni normativ sənədlər hazırlanmış və təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə gömrük işinin hüquqi və təşkilati əsasları daha dəqiq müəyyənləşdirilmişdir. Bu, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyini, suverenliyini və maraqlarını qorumaq üçün tədbirlərin məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsinə imkan yaratdı, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sistemində daha dərindən inteqrasiyasına gətirib çıxardı və eyni zamanda iqtisadi maraqların daha təsirli şəkildə qorunmasına imkan yaratdı. Gömrük işinin normativ hüquqi aktlarını ölkənin gömrük məcəlləsinə uyğunlaşdırmaq üçün gömrük sisteminin inkişafına dair onlarla ən vacib normativ hüquqi aktlar hazırlanmışdır (Azərbaycanın müasir gömrük sisteminin formalaşması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır Azərbaycan, 2010).

Müasir şəraitdə xarici iqtisadi fəaliyyətin xarakterindəki dəyişiklik və bu fəaliyyətin Azərbaycan üçün artan sosial-iqtisadi əhəmiyyəti yüksək keyfiyyətli dövlət gömrük siyasətini, gömrük tariflərinin və qeyri-tarif mexanizmlərinin effektivliyini tələb edir. Nəticə etibarlı ilə bu vacib amillər dövlət gömrüyünün effektivliyini müəyyənləşdirir.

İldən-ilə respublikanın ticarət-iqtisadi əlaqələrinin coğrafiyası genişlənir, idxal və ixrac əməliyyatlarının həcmi artır və Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyası artır, gömrük əməliyyatlarının hüquqi tənzimlənməsi, inkişaf etmiş ölkələr təcrübə yaxşılaşır. Bu siyahıda mühüm yer tutan yeni Gömrük Qanununun qəbulu daxil olmaqla bütövlükdə ölkədə gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi. Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı, habelə gömrük sahəsində beynəlxalq standartların öyrənilməsi və tətbiqi Yeni Saziş çərçivəsində 2006-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan-Aİ Fəaliyyət Planının icrasındadır. Yaxşı Qonşuluq Siyasəti. Komitə, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uyğunlaşdırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya (Kioto Konvensiyası) və Beynəlxalq Ticarət Prosedurlarını asanlaşdırmaq üçün Ümumdünya Gömrük Təşkilatı Standartlarına, habelə milli gömrük və gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq AB gömrüklərinin birgə layihəsidir. Xidmətin bir hissəsi olaraq ölkəmizdə fəal iştirak edir (Azərbaycanın müasir gömrük sisteminin formalaşması ümummillə lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır Azərbaycan, 2010).

Hazırda layihə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasında hüquqi ekspertizadan keçir. 2007-2011-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin inkişafına dair dövlət proqramı 2007-ci il Prezidentinin Fərmanı və 11.11.08-ci il tarixli Prezidentin Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. “Vahid pəncərə” prinsipi gömrük sisteminin inkişafını sürətləndirmək və gömrük orqanlarının mal və nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirməsində işini daha da yaxşılaşdırmaqdır. Prezidentin 14 aprel 2009-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Bölgələrinin 2009-2013-cü illər üçün Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq bölgənin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi

üçün müvafiq tədbirlər görülmüşdür. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının Bakıda potensialını gücləndirmək üçün Ümumdünya Gömrük Təşkilatının regional ofisinin yaradılması barədə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi ilə Dünya Gömrük Təşkilatı arasında Anlaşma Memorandumu təsdiq edilmişdir. Beləliklə, bu memorandum Avropa bölgəsində potensial yaratmaq, fəaliyyətləri əlaqələndirmək və həyata keçirmək, gömrük xidmətlərinə kömək etmək və ÜTT-yə üzv ölkələrlə təsirli fəaliyyətlər təşkil etmək üçün donor təşkilatlarla əlaqə mərkəzi rolunu oynayacaqdır. Bu qədər qısa müddətdə kifayət qədər təcrübəyə malik və dünya gömrük sistemində özünəməxsus yeri olan Azərbaycan gömrük orqanları vəzifələrini yerinə yetirməkdə, müxtəlif ölkələrlə əlaqələrin genişləndirilməsində və iqtisadi təhlükəsizliyimizin qorunmasında fəal iştirak edirlər. Azərbaycanda ənənələrin təkamülü bir neçə vacib istiqamətə əsaslanır və bu gün də inkişafını davam etdirir (Azərbaycanın müasir gömrük sisteminin formalaşması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır Azərbaycan, 2010).

Milli qanunvericiliyə aid bazanın və gömrük tənzimlənməsi üzrə təkmilləşdirilmə probleminin özünəməxsus əsasları və bir neçə cəhəti var. Bunlara, aşağıda göstərilən bəndlər aid edilir:

- daha çox şəffaflıq baxımından, gömrük orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi;
- gömrük prosedurlarını uyğun olaraq avtomatlaşdırmaq;
- gömrük nəzarətinə aid metodları beynəlxalq standartlara uyğun hazırlamaq;
- gömrük və qaçaqmalçılıq sahəsində digər qanun pozuntularına qarşı mübarizənin gücləndirilməsi və digərləri.

Məlumdur ki, Gömrük Məcəlləsi və 1997-ci ildə qəbul edilmiş digər xüsusi normativ hüquqi aktlar gömrük sisteminin formalaşmasında və ərazidə gömrük işinin aparılmasında əsas rol oynamışdır. Ötən müddət ərzində Azərbaycan həm sosial-iqtisadi inkişafda, həm də xarici iqtisadi əlaqələrdə təsirli bir uğur qazandı. Bir sıra nüfuzlu konvensiyalara qoşulmaq və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlara üzv olmaq mühüm rol oynadı. Beləliklə, nəinki ticarət-iqtisadi münasibətlər coğrafiyasının genişlənməsi, ixrac-idxal əməliyyatlarının həcmının artması, eyni

zamanda Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasının aktivləşməsi bu sahədə də daxil olmaqla qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac yaratdı. Gömrük və gömrük əməliyyatları. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi Azərbaycan Respublikası gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində və yeni Gömrük Məcəlləsinin qəbul edilməsində müəyyən bir dəyəərə malik olmuşdur.

İdxal edilən yerli mallara gəldikdə, xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasının uyğunlaşdırılması üçün tədbirləri gücləndirin, məsələn, tarif güzəştlərinin tətbiqi və gömrük ödənişlərinin sadələşdirilməsi kimi gömrük mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini görmək olar. Müasir dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələri praktikasında bu məsələ əvvəlki kimi beynəlxalq ticarətin inkişafında, əmtəə dövriyyəsinin sürətlənməsində, yük daşımalarının həcmnin artmasında, səmərəli fəaliyyətində müstəsna rol oynayır. Nəzəri və məqsədli olaraq gömrük nəzarəti xarici ticarət azadlığı üçün optimal şərait yaratmalı, gömrük fəaliyyətindəki mənfə halların qarşısının alınmasını təmin etməlidir ki, bu da öz növbəsində elmi və texnoloji nailiyyətlərin geniş istifadəsini, müasir elektron istifadəni təmin etməlidir. Bu məqsədlər üçün, məsələn, sərhəd keçid məntəqələri, xüsusən də böyük nəqliyyat vasitələrinin effektiv yoxlanılmasını və s. təmin etmək üçün stasionar nəzarət cihazları ilə təchiz olunmalıdır (Kacyмова Y.K. 2015: c.3).

Azərbaycanın ən yeni gömrük qanunvericiliyində malların ixracı və idxalı zamanı gömrük rəsmiləşdirilməsi əməliyyatlarının avtomatlaşdırılmış əsaslarla təşkili məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir. Qəbul edilmiş standartlar bir tərəfdən gömrük rəsmiləşdirilməsinin səmərəliliyini artırır, digər tərəfdən xarici ticarət iştirakçıları üçün xidmət səviyyəsini yüksəltmək üçün vacib olan bu vaxtı minimuma endirir. Bu mənada, gömrük sərhədlərində işin “vahid dayanacaq” prinsipi ilə təşkil edilməsi üzrə beynəlxalq təcrübə müəyyən maraq doğurur ki, bu da təbii ki, sərhəd-keçid məntəqələrində nəzarət prosedurunun xeyli asanlaşdırır. Bu prinsipin tətbiqi nəticəsində nəqliyyat vasitələri bir dəfə dayandırılır və daşınan mallar üzərində bütün növ nəzarət həyata keçirilir, gömrük sərhədlərindən daşınan mallar üzərində təkrar nəzarət ləğv edilir və parklanma vaxtında ciddi azalma olur nəqliyyat vasitələrinin sərhəd keçid məntəqələrində olması təmin edilir.

Gömrük hüquqpozmaları sahəsində və digər iqtisadi cinayətlərin qarşısının alınması maraqları baxımından, gömrük orqanlarına Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq hüquq və səlahiyyətlər verilmişdir. Məsələn, istintaq və məhkəməyə qədər araşdırmaların aparılması, habelə gömrük qanunvericiliyinin pozulmasını müəyyənləşdirmək üçün axtarış tədbirlərinin aparılması. Başqa sözlə, gömrük işçiləri tərəfindən verilmiş qərarların qanuniliyinin və etibarlılığının təmin edilməsi xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki qanun pozuntularına qarşı mübarizə sahəsində Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının əsas vəzifələrindən biri olaraq qalır.

Gömrük işində açılmış cinayətlərin və digər hüquq pozuntularının sayını artırmaq üçün qanunvericilikdə hüquq mühafizə orqanlarına informasiya dəstəyinin avtomatlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi, risk idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, xarici iqtisadi sahədə cinayət meyllərinin qarşısının alınması ilə bağlı müddəalar və normalar mövcuddur. 2005-ci il “Azərbaycanda gömrük sisteminin təkmilləşdirilməsi” layihəsinin hazırlanmasına başlandığı zaman modernləşmə prosesində dönüş nöqtəsi kimi qəbul edilir, Avropa Komissiyası ilə əməkdaşlıqda və BMT-nin İnkişaf Proqramının (UNDP) texniki dəstəyi ilə həyata keçirilmişdir. Yeni məcəllənin maddələri hazırlanarkən beynəlxalq təcrübə tam nəzərə alınmış, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Kanada, Türkiyədən geniş mütəxəssislər və yerli mütəxəssislər cəlb edilmişdir. Gömrük qanunvericiliyi və Avropa ölkələrinin, xüsusən Estoniya və İsveç təcrübəsinin öyrənilməsi böyük praktik əhəmiyyətə malik idi (Касимова У.К. 2015: с.5).

Gömrük Məcəlləsinin ilkin versiyası Brüsseldə Avropa Komissiyasının müayinəsindən keçdi və sonra iyirmi dörd tərəfdaş dövlətin mütəxəssisləri tərəfindən nəzərdən keçirildi və tətbiq olunan beynəlxalq standartlara uyğun olduğu qəbul edildi. Son illər ərzində daxili iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi xeyli yüksəldi, Azərbaycan bir çox beynəlxalq gömrük konvensiyalarına qoşuldu və bununla da gömrük sistemini dəyişdirməyə başladı və bu da öz növbəsində qanunvericilik bazasının yenidən qurulmasını tələb etdi.

Yeni məcəllənin layihəsindən də göründüyü kimi, onun məzmunu və əsas prinsip və normaları 18 il əvvəlki sənəddən, əlbəttə ki, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və uyğunlaşdırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın prinsiplərindən məhrum idi. Bu beynəlxalq sənəd Azərbaycan tərəfindən 2004-cü ildə təsdiqləndi və qoşulmanın məqsədi milli gömrük qanunvericiliyini müasir beynəlxalq ticarətin tələblərinə - Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) prinsiplərinə uyğunlaşdırmaq idi. Sənəddə, xüsusən malların qeydiyyatı və keçirilməsinə nəzarət, habelə gömrük prosedurlarının standartlaşdırılması və sadələşdirilməsi prosesində informasiya texnologiyalarının geniş istifadəsi nəzərdə tutulurdu. Beləliklə, yeni məcəllə layihəsinin maddələri daha şəffaf və sadələşdirilmişdir ki, bu da sərhəddən malların ötürülməsi prosedurunun sürətləndirilməsi, bürokratik qaydaların minimuma endirilməsi, sahibkarların işinin və sərnişin səyahətinin asanlaşdırılması üçün vacibdir.

Digər bir əhəmiyyətli amil də yenilənmiş məcəllənin müddəalarının qaçaqmalçılıq, saxta məhsullar, terrorizm və sərhədyanı cinayətkarlıqla daha səmərəli mübarizə aparmağı təmin etməsidir. Yeni məcəllənin əsas vəzifəsi milli gömrük sisteminin əsas müddəalarını təkmilləşdirməkdir. İki hissədən (ümumi və xüsusi), 68 fəsildən və 358 məqalədən ibarətdir. Beləliklə, ümumi hissəyə gömrük orqanlarının hüquq və vəzifələri, işçilərin sosial vəziyyəti ilə bağlı məsələlər daxildir; Xüsusi hissə gömrük prosedurları, nəzarət, tariflər, risk analizi, valyuta nəzarəti, gömrük bəyannaməsi, gömrük ekspertizası, gömrük statistikasına həsr edilmişdir. Layihənin müəyyən bir yeniliyi sərbəst iqtisadi zonalar üçün nəzərdə tutulmuş mallar üçün ölkənin gömrük sərhədinin keçməsinə tənzimləyən maddələrdir.

Yeni Azərbaycan Gömrük Məcəlləsinin qəbulu, gömrük sisteminin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, gömrük infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun şəkildə qurulması, gömrük işinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemində keçməsi ilə əlverişli şərait yaratmışdır. Gömrük nəzarətinin səmərəliliyi artırmaq üçün ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və bu sahədəki qanun pozuntularına qarşı mübarizədə gömrük rolu gücləndirilməlidir. Gömrük tarif

siyasətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı, həmçinin gömrük tənzimlənməsi vasitələrinin beynəlxalq qaydalara uyğunlaşdırılması sayəsində ixrac-idxal əməliyyatlarının qeydiyyatı prosedurunun sadələşdirmək, ticarət-iqtisadi əlaqələri genişləndirmək və intensivləşdirmək daha məqsədəuyğun olmalıdır (Kacyмова У.К. 2015: c.6).

Qəbul edilmiş yeni məcəllə, vətəndaşlara və sahibkarlara (fiziki şəxslərə) ortaya çıxan problemlərlə əlaqədar olaraq Gömrük Komitəsi və ya məhkəmədə iddiaçının və ya onun nümayəndəsinin iştirakı ilə şikayətlərə baxılması prosesində əlaqə saxlamağa imkan verir.

Əsas amil yeni Gömrük Məcəlləsinin beynəlxalq standartlara cavab verməsidir. Digər tərəfdən, gömrük sistemində informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş istifadəsini təmin edir ki, bu da Azərbaycanla əməkdaşlıq etmək istəyən ölkələrin sənəd dövriyyəsinin sayını və sürətinin artırmasına imkan verəcəkdir. Bundan əlavə, Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması prosesləri sürətlənəcək, gömrük sistemində avtomatlaşdırılmış idarəetmənin tam tətbiqi və gömrük nəzarətinin səmərəliliyi artmışdır (Kacyмова У.К., 2015: s.6).

Görünən odur ki, yeni Gömrük Məcəlləsinin qəbul edilməsi "iqtisadi" qanunvericiliyin modernləşdirilməsi prosesini daha da sürətləndirmiş, Azərbaycanın xarici ticarət fəaliyyətini yaxşılaşdıracaq və intensivləşdirəcək, ən yeni texnologiyaların geniş istifadəsi, xarici iqtisadi əməkdaşlıq və tərəfdaşlığı üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Gömrük əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi üçün illər üzrə təsdiq edilmiş qərarlar, qanunları aşağıdakı kimi göstərmək olar:

22 aprel 2008-ci il tarixində AR-sı Prezidentinin 744 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş İdarələrarası avtomatik məlumat əldə etmə sistemi haqqında Əsasnamədə dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı təsdiqini tapmışdır. 21.05.2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının 12.12.2002-ci il tarixli, 918 nömrəli, 21.05.2016-cı il tarixli, 823 sayılı Qərar ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidmətləri haqqında Əsasnamədə dəyişiklik edilməsi barədə 919 sayılı Fərman Qanunu qüvvəyə minmişdir (<https://customs.gov.az/az/qanunvericilik/>).

Qanunvericilik aktlarının təsdiq edilməsi barədə - Malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçməsi üçün yaşıl dəhlizlərin və digər tranzit sistemlərin istifadəsi haqqında - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 05.05.2016. “Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında” 920 nömrəli Fərmana uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.06.2012-ci il tarixli 646 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Əsasnaməsində dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12.01.2013-cü il tarixli fərmanı ilə 7 sayılı fərmanla, gömrük nəzarəti qaydalarına dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Fərmanı təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 iyul 2014-cü il tarixli qərarı. Gömrük sərhədindən keçən malların və nəqliyyat vasitələrinin bəyannamə qaydaları 263 sayılı Qərarla təsdiq edilmişdir (<https://customs.gov.az/az/law>).

2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Gömrük Qanununda dəyişikliklər edilməsi haqqında Qanuna dəyişikliklər edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə 30 oktyabr 2018-ci il tarixli 1294-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı verilmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İqtisadi qloballaşma dövründə beynəlxalq təşkilatlar praktik olaraq qeyri-mümkün olan dünyanın iqtisadiyyatını və iqtisadi münasibətləri uyğunlaşdırma istiqamətində yeni tənzimləmələrin formalarını təmin edən mühüm formalardan olaraq BIM sisteminin quruluşuna inteqrasiya edə bildilər. Mövcud vəziyyətdə qlobal iqtisadi böhranların mövcud prosesləri və dünya iqtisadiyyatı üçün nəticələri beynəlxalq əməkdaşlıq siyasətinin yeni xüsusiyyətlər ilə zənginləşdirilməsi və güclənməsi təcili problemlərin yaranmasına səbəb olduğunu göstərir. Belə bir vəziyyətdə regionlar və ölkələr arasında daimi və fasiləsiz mübadilə və beynəlxalq əməkdaşlıq olmadan əhalinin artan ehtiyaclarını ödəmək demək olar ki, mümkün deyil. Bütün bunlar milli iqtisadiyyatın mənafeyi naminə ölkələr arasında beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyini və davamlı inkişafını müəyyənləşdirir.

Gömrük siyasəti xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin əsas vasitələrindən biridir. Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf mərhələsində xətti proteksionist gömrük siyasəti ölkədə istehlakın miqdarını və keyfiyyətini azaldır. Ölkəmizin hazırkı inkişaf vəziyyətini və yaxın gələcəkdə nəzərə alaraq xarici ticarətdə mülayim proteksionist siyasətdən istifadə etmək milli maraqlarımıza tam cavab verir. Müdafiənin əğlabatan tədbirlərinin tətbiqi Azərbaycan sahibkarlarının beynəlxalq əməkdaşlığa və ixtisaslaşmaya cəlb olunmasını təşviq edir, yerli və xarici istehsalçılar arasında sağlam rəqabəti təmin edir və bununla da iqtisadiyyatda müsbət nəticələr verir.

19 yanvar 2019-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin işçilərinə ən yüksək xüsusi rütbələrin verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı imzalanmışdır. 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi Akademiyasının Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 iyul 2013-cü il tarixli 939 nömrəli fərmanlarında dəyişiklik edilməsi barədə fərman imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 aprel tarixli 744 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş İdarələrarası Avtomatlaşdırılmış Məlumat-axtarış sistemi Giriş və Qeydiyyatda dəyişikliklər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

imzalanmışdır. Bu faktlar ölkədə gömrük siyasətinin tənzimləyici bazasının daim təkmilləşdirildiyini söyləməyə əsas verir.

Dissertasiya işi gömrük siyasətinin tarixi təkamülünün qanunlarını və xarici iqtisadi fəaliyyətin daha effektiv tənzimlənməsinə, gömrük əməliyyatlarının aparılmasında normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə və təsir mexanizmlərini öyrənməyə həsr edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, gömrük siyasətinin formalaşması və tənzimlənməsi yalnız gömrük sahəsində toplanmış qabaqcıl dünya təcrübəsindən istifadə etməklə mümkündür.

Dissertasiya işindən alınan nəticələrə uyğun olaraq aşağıdakı təklifləri vermək olar:

1. Ölkənin gömrük siyasəti ixracı stimullaşdırmağa, ixrac olunan malların çeşidini artırmağa, idxalın strukturunu yüksək keyfiyyətli malların lehinə dəyişdirməyə, həm idxal mallarının həm də yerli məhsulların maya dəyərini azaltmağa kömək etməlidir;

2. Malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi və idxal / ixraca nəzarət gömrük orqanlarının ən vacib funksiyaları olmalıdır.

3. Önümüzdəki dövrdə vergi funksiyası gömrük xidməti üzrə prioritetlərdən biri kimi qalacaq;

4. Ölkəmizin gömrük siyasətinə nəzər salsaq ölkədəki siyasi və iqtisadi şəraitə öz təsirini göstərən ümumi amillər hamısı nəzərə alınaraq aparılmalıdır. Hazırda ixrac və idxalın inzibati tənzimlənməsi demək olar ki, tamamilə ləğv edilmiş, xarici ticarətin tənzimlənməsində gömrük rüsumları aparıcı rol oynamış və ixrac məhdudiyyətləri minimuma endirilmişdir;

5. İdxal rüsumları tətbiq edilərkən, ölkəmiz gömrük siyasətini digər ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq milli maraqlarımıza uyğun aparmalıdır. Bütün ölkələr yerli istehsal etdikləri malları kəmiyyət məhdudiyyətləri, gömrük vergiləri ilə qoruyurlar.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. 2016-cı ildə Azərbaycanın xarici ticarəti: statistik sb, Bakı, 2017, 118 səh.
2. Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası Hesabat dövrü: 01.01.2020 - 31.12.2020, 33 səh.
3. Azərbaycan SSR-də müstəqil xaric iqtisadi siyasət yeritmək cəhdləri və sovet gömrük idarəçiliyinin təşkili (1920-1923-cü illər) / Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2012, №2, səh.168-174.
4. Azərbaycanın müasir gömrük sisteminin formalaşması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Azərbaycan, 2010, 8 may. N 99, səh.2-7.
5. Bayramov V. “Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri genişlənir”, “Xalq qəzeti” 2016, 12 səh.
6. Əliyev A. (2003), “Azərbaycanın iqtisadi siyasəti (Azərbaycanın xarici ticarət - iqtisadi əlaqələri)”, Bakı, “Qanun nəşriyyatı” 324 səh.
7. Əliyev A.A., Şəkərəliyev A.Ş., Dadaşov İ. (2003), “Dünya iqtisadiyyatı, Müasir dövrün problemləri”, Bakı, “Bakı Universiteti nəşriyyatı”, 455 səh.
8. Əliyev İlham. (2014), “İnkişaf məqsədimizdir”, XV kitab. Bakı, “Azərnəşr” 120 səh.
9. Əliyeva Ə.Ə. (2013), “Gömrük-tarif tənzimlənməsi: Maliyyə-hüquqi aspektlər. Monoqrafiya”, Bakı, “Qanun Nəşriyyatı” 196 səh.
10. İsayev S.Z., Tanrıverdiyev S.M. (2013), “İqtisadi hüquq. Dərs vəsaiti (I buraxılış)”, Bakı, “İqtisad Universiteti” 360 səh.
11. İsmayılov G.İ. (2006), “Dünya iqtisadiyyatının nəzəri əsasları”, Bakı, 2006, 251 səh.
12. Quliyev R. (2015), “Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində gömrük işi”, Bakı, “Təhsil”, 448 səh.
13. Quliyev R.Ə. (2018), “Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin təşkili və inkişafı tarixi”, (1991-2011-Cİ İLLƏR), Avtorefrat, 51 səh.

14. Mehrəliyev İ.İ., Abduləzimov Ə.B. (2018), “Gömrük fəaliyyətinin iqtisadiyyatı. Ali məktəblər üçün dərslik”, Bakı, “Adiloğlu nəşriyyatı” 320 səh.

15. Məhərrəmov A.M., Aslanov H.H. (2008), “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi”, Bakı, “Şərq-Qərb” 400 səh.

16. Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Atakişiyev M.C. (2009), “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, Bakı, “Şərq-Qərb”, 452 səh.

17. Paşayev E. “Dayanıqlı inkişaf şəraitində xarici ticarət dövriyyəsinin inkişaf mexanizmi”, İPƏK YOLU 2020, №3, səh.107-113.

18. Seyfullalı R.İ. (2018). “İdxalın dövlət tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübə İqtisadi təhlükəsizlik mövcud vəziyyət və perspektivlər beynəlxalq elmi konfransın materialları”, 441 səh

19. Şəkərəliyev A.Ş., Nuriyev C.Q., Əliyev A.Ə., Şəkərəliyeva Z.A. (2018), “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, Dərslik” Bakı, “İqtisad Universiteti” 292 səh.

20. Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A. (2014). “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, Bakı, “Elm” 160 səh.

21. Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A. (2015) “Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi”, Dərs vəsaiti”, Bakı, “İqtisad Universiteti” 168 səh.

Türk dilində

1. Muhammet Ş. (2019), “Günümüz ticaret savaşlarında gümrük vergilerinin yeri ve önemi çözüm mali”, 412 s.

Rus dilində

1. Авдокушин А.Ф. (2011), “Международные экономические отношения”, Москва, 365 стр.

2. Ахмедов М.А. “Этапы становления таможенной СЛУЖБЫ Азербайджанской Республики и влияние таможенной деятельности на национальную экономику Общество, экономика, управление”, Том 3, 2018, № 2, стр.5-10.

3. Бакаева О.Ю., Матвиенко Г.В. (2019), “Таможенное право: курс лекций”, / Москва, РАП, Эксмо, 272 стр.
4. Витюк В.В. “Методы таможенного регулирования, Таможенная политика России на дальнем востоке 2016, № 2(75), стр.50-62.
5. Гасаналиев Р. “Электронная таможенная служба - новый этап в развитии Азербайджанской таможни” / Р. Гасаналиев // Вестн. таможни. 2016, №33, стр.41-45.
6. Игнатюк А.З. (2012) “Таможенное право Республики Беларусь / А.З. Игнатюк”, -Учеб. пособие. - Минск: Амалфея, 400 стр.
7. Касумова У.К. (2015), “Некоторые проблемы развития и совершенствования таможенной системы Азербайджана”, 414 стр.
8. Кисловский Ю.Г. (2014) “История таможенного дела и таможенной политики России”, - 3-е изд.,доп. / Под общ. ред. А.Е. Жерихова. - М: РУСИНА-ПРЕСС, 592 стр.
9. Малиновская В.М. (2018), “Таможенное право России / В.М. Малиновская” // Учебник по публичному и частному праву в 2-х томах. Т.1: Публичное право. М.: Статут, 492 стр.
10. Марченко М.Н. (2017), “Теория государства и права: учебник. 2-е изд., перераб”, и доп. М.: ТК «Велби», Проспект, 640 стр.
11. Молокович А.Д. “Таможенная политика, таможенное дело, таможенное регулирование: к вопросу соотношения понятий Канд. экон. Наук”, доц., осп. ШАБЕКА К. Н, Вестник БИТУ, 2012, № 3, стр.84-89.
12. Семенюк Д.П. (2012), “Теоретико-правовые аспекты формирования таможенного права на современном этапе” / Д. П. Семенюк // Актуальные вопросы таможенного дела: научные труды кафедры таможенного дела. Вып. 2. Минск: Изд. центр БГУ, 274 стр.
13. Сидоров В.Н. (2014), “Таможенное право : учебник для вузов” / В. Н. Сидоров. 5-е изд., перераб.и доп. М.: Издательство Юрайт, 506 стр.

14. Смирнов Д.А. (2017), “Таможенное право: учебно-методическое пособие” / Д. А. Смирнов ; Яросл. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. - Ярославль : ЯрГУ, 48 стр.

15. Тарарышкина Л.И. (2018), “Экономика таможенного дела: пособие” / [и др.] ; под ред. Л.И. Тарарышкиной. Минск : БГУ, - ISBN 978-985, 223 стр.

16. Тимошенко И.В. (2003), “Таможенное регулирование”, ВЭД / И. В. Тимошенко. М., 291 стр.

17. Чермянинов Д.В. (2016), “Таможенное право: учебник”, / Д.В. Чермянинов. 5-е изд. М.: Ю СТИЦИЯ, 444 стр.

İnternet resurslari

1. http://lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=lecture&file_type=pdf&file=158 s.195.

2. <https://customs.gov.az/az/faydali/budce-daxilolmalari/>

3. <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-veziyyeti-haqqinda/>.

4. <https://customs.gov.az/az/qanunvericilik/>

5. https://customs.gov.az/az/xeberler/1845_/

6. [https://customs.gov.az/az/xeberler/410_azerbaycanda-gomruk-isi-davamli-olaraq-inkisaf-edir /](https://customs.gov.az/az/xeberler/410_azerbaycanda-gomruk-isi-davamli-olaraq-inkisaf-edir/).

7. <https://vergiler.az/news/economy/4754.html>, 2019.

8. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4399> .

9. <https://www.stat.gov.az/source/trade/>.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Xarici ticarət iştirakçıları haqqında məlumat.....	40
Cədvəl 2: Ticarət dövriyyəsində əsas ölkələr (2019-2020).....	40
Cədvəl 3: İdxalda əsas ölkələr (2019-2020).....	42
Cədvəl 4: İxracda əsas ölkələr (2019-2020).....	43
Cədvəl 5: Xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası.....	45
Cədvəl 6: Əsas məhsul növləri üzrə ixracın strukturu (2020).....	46
Cədvəl 7: İdxalda əsas mallar.....	47
Cədvəl 8: Doing Business hesabatının təhlili.....	49

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Gömrük hüququnun hüquq sistemində yeri.....	18
Sxem 2: Gömrük hüququnun əsas prinsipləri.....	25

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2020-ci illərdə idxalda ən böyük paya malik 10 ölkə, yükuna görə %-lə.....	43
Qrafik 2: 2020-ci ildə ixrac və idxal əməliyyatları (əsas ölkələrin iştirakı ilə, xüsusi çəkisi %-lə).....	44
Qrafik 3: İxrac əməliyyatlarının əsas amilləri, xüsusi çəkisi %-lə.....	47
Qrafik 4: İdxal əməliyyatlarında əsas malların fazilə xüsusi çəkisi.....	48
Qrafik 5: 2019-2020-ci ilin eyni dövrü üçün ticarət əməliyyatlarının dinamikası...	48
Qrafik 6: 2018-2019-cu illər üzrə gömrük xətti üzrə dövlət büdcə daxilolmalarının müqayisəsi.....	65